

๓. จุดเริ่มต้นด้วยการมีสติสัมปชัญญะในปฏิบัติธรรม

Get Started Your Mental Development with Temperance

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2016

ความสำคัญของบทความ

ในคำกล่าวที่ว่า “ผู้หวั่นไหว” คือ ผู้ฟุ้งซ่านถึงความฟุ้งซ่าน [วิกัมปะมานสฺส] เพราะเป็นบุคคลถูกกลุ่มรุมด้วย “นิวรณ” [กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมัทธา-อุทธัจจกุกกุจจะ-วิจิกิจฉา-อวิชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง] ไม่มีสติและสัมปชัญญะ ความสำเร็จในทางโลกและทางธรรมนั้น ก็อาศัยพึ่งพิงอาศัย “สติ-สัมปชัญญะ” เป็นแรงสนับสนุน อันขาดไม่ได้เด็ดขาด มิฉะนั้น ก็เรียกว่า “ผู้เสียดสิณคิด” ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย จึงควรเข้าถึง “สมณะในจตุตถฌาน” อันเป็นฐานสำคัญในความบริสุทธิ์แห่งสมาธิอันเป็นเหตุไม่ฟุ้งซ่าน อันบริสุทธิ์ [วิสุตฺติ] แล้ว เพราะพ้นจากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งหลาย กล่าวคือ นิวรณ ๕-วิตก-วิจารณ์-ปีติ-และ-สุข นั่นคือ สภาวะธรรมอันปราศจากอุปกิเลสในจิตใจของตนเอง นั่นคือ ไม่ขุ่นมัว ได้แก่ ไม่มีอุปกิเลส [วิุปฺสนฺเนน] บุคคลผู้ประกอบพร้อมไปบุคลย์ยิ่งด้วย “สติสัมปชัญญะ” คือ ระลึกจำได้และรอบรู้ด้วยปฏิภาณ ข้อมหมายถึง ผู้เฝ้าอิมในธรรมด้วย “ธรรมปีติ” เป็นสุขเมื่อปฏิบัติธรรมอยู่เสมอ คือ “ผู้ดื่มธรรม” ฉะนั้น คนที่จะมาดื่มธรรมได้ จะต้องไม่เสียดสิณและโง่เขลา นั่นคือ ต้องมีบุญหนาและปัญญาหนัก ปฏิเสธต่อไม่หุบเขาปัญญาอ่อน ไม่รู้เรื่องอะไรทั้งสิ้น แปลว่า “ยอมเป็นผู้คงแก่เรียน” [พาหุสัจจะ] ฉะนั้น การเจริญสติปัฏฐาน ๔ นั้น คือ บทฐานแรกเริ่มสำคัญในการพัฒนาตนเองให้เกิด “สติสัมปชัญญะ” อันหมายถึง การเจริญอนุปัสสนาที่เกิดขึ้นพร้อมสติสมาธิที่จะรู้เห็นสภาวะธรรมตามเป็นจริงแห่งไตรลักษณ์ ได้แก่ กายา อนุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ เวทนาอนุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ๑ โดยลงข้อสรุปได้ว่า สิ่งเหล่านี้ สักว่าเป็นเช่นนี้ ไม่ใช่ตัวตน ที่ต้องไปข้องใจไว้ด้วยให้เป็น “ทุกข์” นั่นเอง มันเป็นของมันเช่นนั้นเอง ปล่อยวาง [อุเบกขา] เพราะรู้รอบเข้าใจด้วย “สติสัมปชัญญะ” มีความระลึก รู้ตัวที่จิตสหระคตด้วย “มหาปัญญา” คือ ปัญญามากยิ่ง นั่นเอง ฉะนั้น ค่าของคนอยู่ที่ปัญญา ไม่เพียงแค่ทรัพย์สินอย่างเดียว สังคมที่ศิวิไลซ์มีอารยธรรมที่ไปบุคลย์ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่แล้ว ข้อมนุชาความรู้ ปัญญามากกว่าวัตถุ ด้วยประการฉะนี้.

บทความที่ ๓ ประจำปี ๒๕๕๕ – จุดเริ่มต้นด้วยการมีสติสัมปชัญญะในปฏิบัติธรรม

ในวิถีดำเนินชีวิตประจำวันนั้น เป็นเรื่องที่ถูกเสาะไม่ได้ว่า คนทุกคนจะต้องมี “สติสัมปชัญญะ” [Temperance] เพื่อให้เกิดความรอบคอบในการใช้เหตุผลประกอบ “การตัดสินใจ” [Decision Making] เพื่อทำกิจกรรมต่างๆคือ มีดุลยพินิจหรือการวินิจฉัยเหตุการณ์ต่างๆ ที่ต้องเผชิญในแต่ละวันว่า อะไรเห็นสมควรหรืออะไรเห็นไม่เหมาะสมที่จะทำต่อไป ในขั้นตอนการตัดสินใจนั้น มีความสำคัญมากเพราะเป็นเรื่องการคาดคะเนจากความพร้อมที่สมบูรณ์ยิ่งในปัจจุบัน ที่มุ่งไปที่ “ความเป็นไปได้” [Feasibility] ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต นั่นคือ การเป็นบุคคลที่รู้เห็นมิตติความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล ที่แปรเปลี่ยนในกาลเวลา ๓ ระยะเวลา ได้แก่ (๑) อดีตอัทธา-อดีตกาล (๒) อนาคตอัทธา-อนาคตกาล (๓) ปัจจุบันนัทธา-ปัจจุบันกาล และ “**ธรรม-สภาวะธรรม-เหตุการณ์-ปรากฏการณ์-ความเชื่อ-ความเห็น-ทัศนคติ**” ที่ปรากฏเกิดขึ้นนั้น ก็ให้กำหนดรู้เห็นเป็นอารมณ์ในจิตใจหรือจิตวิญญาณของตน ว่าจิตอุปนิสัยใจคอของตนมีการตีความ ถอนความประเมินผล ออกมาอย่างไร ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ซึ่งในขั้นตอนการกำหนดรู้เห็นนั้น ต้องพิจารณาให้รู้เห็นตามเป็นจริงถึงความเปลี่ยนแปลง [Change] ตามช่วงขณะเวลา [อุปาทกขณะ-ฐิติขณะ-ภังคขณะ (เกิด-ตั้งอยู่-ดับไป ในกาลทั้ง ๓ อย่าง)] นั่นคือ การมีปัญญาหยั่งรู้ลักษณะอันเป็นสามัญตามกำหนดธรรมดา อันถือเป็น “**กฎธรรมชาติ**” [Natural Law] ที่เรียกว่า “**ความเป็นสากล**” [Universality] หรือ “**สามัญลักษณะ**” [The Common Characteristics] โดย “**ไตรลักษณ์**” [The Three Characteristics of Existence] หมายถึง อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามกำหนดธรรมดาของมัน ซึ่งประกอบด้วย (๑) “**อนิจจตา-Impermanence**” ความเป็นของไม่เที่ยง (๒) “**ทุกขตา-Suffering**” ความเป็นทุกข์ (๓) “**อนัตตตา-Not-Self**” ความเป็นของไม่ใช่ตน

อย่างไรก็ตาม ก่อนผู้ปฏิบัติธรรมจะก้าวมาถึงขั้นการเกิดปัญญาเห็นธรรมตามเป็นจริงได้นั้น คือ “**ปัญญาเห็นนามรูปแห่งขั้น ๕ โดยไตรลักษณ์**” ก็จะต้องผ่านกระบวนการคิด ที่เรียกว่า “โยนิโสมนสิการ” ก่อนหน้านั้น ๒ ขั้นตอน คือ (๑) ปัญญาแยกรูปแยกนาม ที่เป็นขั้นกำหนดรู้ทุกขสัจหรือทุกขสัจญา ซึ่งตรงกับ “**ปุพเพนิวาसानุสติญาณ**” (ข้อ ๑ ในวิชา ๓) คือ ปัญญาที่สามารถระลึกชาติได้ หลังจากได้ “**รูปฌาน ๔**” โดยเฉพาะในขั้น “**จตุตถฌาน**” [อุเบกขา-เอกัคคตา] (ข้อ ๑ ในรูปฌาน ๔) ซึ่งเป็นสมุฏฐานเหตุสำคัญให้เกิดปัญญาญาณที่เรียกว่า “**นามรูปปริจเฉพญาณ**” (ข้อ ๑ ในญาณ ๑๖) หรือ เนื่องจากความหมจดแห่งทัญญู นั่นคือ “**ทัญญูวิสุทฺธิ**” (ข้อ ๓ ในวิสุทฺธิ ๓) คือ ความรู้เข้าใจมองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง เป็นเหตุข่มความเข้าใจผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลเสียได้ เริ่มดำรงในภูมิแห่งความไม่หลงผิด ก็จัดเป็นขั้นกำหนดทุกขสัจ ซึ่งเกิดต่อจาก “**สีลวิสุทฺธิ-จิตวิสุทฺธิ**” กับ (๒) ปัญญาเห็นสาเหตุแห่งการเกิดทุกขนั้นๆ ที่เป็นขั้นกำหนดรู้สมุทัยสัจหรือสมุทัยสัจญา ซึ่งตรงกับ “**จตุปปาตญาณ-ทิพพจักขุญาณ**” (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) คือ ปัญญาที่รู้เห็นการจตุติและปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปตามอำนาจกรรม ซึ่งเป็นสมุฏฐานเหตุสำคัญให้เกิดปัญญาญาณ ที่เรียกว่า “**ปัจจยปริคคญาณ**” (ข้อ ๒ ในญาณ ๑๖) หรือ เนื่องจากความหมจดแห่งญาณเป็นเหตุข่มพ้นความสงสัย

ความบริสุทธิ์ขั้นที่ทำให้กำจัดความสงสัยได้ นั่นคือ “กัณฑ์วิตรณวิสุทธิ” (ข้อ ๔ ในวิสุทธิ ๙) คือ กำหนดรู้ปัจจัยแห่งนามรูปได้แล้วจึงสิ้นสงสัยในกาลทั้ง ๓ ซึ่งข้อนี้ตรงกับ ธรรม ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) “ธรรมฐิติญาณ” คือ ปัญญาผู้เห็นองค์ประกอบ ๑๒ อย่าง ที่เกิดและดับในหลักปฏิจสมุปบาท โดยพิจารณาภาวะธรรมตามกาลทั้ง ๓ ที่เรียกว่า “อัทธา ๓” [ข้อ ๑ ในปฏิจสมุปป็นนธรรม]

(๑) อดีต = อวิชา-สังขาร

(๒) ปัจจุบัน = วิญญาณ-นามรูป-สพยคณะ-ผัสสะ-เวทนา-คันหา-อุปาทาน-ภพ

(๓) อนาคต = ชาติ-ชรามรณะ

(๒) “ยถาภูตญาณ” คือ ความรู้ตามความเป็นจริง-รู้ตามที่มันเป็น และ (๓) “สัมมาทัสสนะ” (ข้อ ๑ ในนวกภิกขุธรรม ๕) คือ การปลุกฝังความเห็นชอบ-การสร้างเสริมสัมมาทิฐิ ทั้งหมดนี้ ก็จัดเป็นขั้นกำหนดสมุทัยสังข์ เช่นกัน ต่อจากนั้น จึงเป็นปัญญาผู้เห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ ที่เรียกว่า “สัมมาสนญาณ” คือ ปัญญาภูมิในวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้ง “ตรณวิปัสสนาและพลวิปัสสนา” จนถึงจุดมุ่งสูงสุด นั่นคือ “นิพพาน” ในขั้นนี้ตรงกับ “มัลลคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ” (ข้อ ๔ ในวิสุทธิ ๙) หมายถึง ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง คือ เริ่มเจริญวิปัสสนาต่อไปด้วยพิจารณาถลาไป จนมองเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย อันเรียกว่า “อุท্থัพพยานุปัสสนา” (ข้อ ๑ ในวิปัสสนาญาณ ๕ หรือ ข้อ ๒ ในวิปัสสนาญาณ ๑๐) ได้แก่ สัมมาสนญาณ-อุท্থัพพญาณ-กัณญาณ-ภยญาณ-อาทีนวญาณ-นิพพิทาญาณ-มูญจิตกัมมตาญาณ-ปฏิสังขาญาณ-สังขารุเปกขาญาณ-อนุโลมญาณ) เป็น “ตรณวิปัสสนา ๔” คือ วิปัสสนาญาณอ่อนๆ ในอันดับสุดท้าย ได้แก่ สังขารปริจเฉทญาณ-กัณฑ์วิตรณญาณ-สัมมาสนญาณ-และ-มัลลคามัคคญาณ [อุท্থัพพญาณ] หมายเหตุ: “พลวิปัสสนา ๔” ได้แก่ ภยคุปฏฐานญาณ-อาทีนวญาณ-มูญจิตกัมมตาญาณ-และ-สังขารุเปกขาญาณ ถัดต่อจากนั้นไป ก็จะมี “วิปัสสนูปกิเลส ๑๐: โอภาส-ปีติ-ญาณ-ปีสัทธิ-สุข-อิโมกข์-ปีคาคหา-อุปฏฐาน-อุเบกขา-นิกันติ” เกิดขึ้น ซึ่งอาจเป็นเหตุให้เกิดจิตฟุ้งซ่านสำคัญผิดในธรรมว่าตนได้บรรลุมรรคผลนิพพานได้แล้ว [นั่นคือ ท่านมีเหตุผลของท่าน แต่ไม่ใช่ทางแห่งอริยมรรค คือ หลงทิศทางไปอบายภูมิ เช่น นิยมเป็นร่างทรงหรือคนมืองค์ ส่วนใหญ่พวกเทพในลัทธิอินดูจับไปเป็นทาสหรือทาสีต่อบุญในนามแห่งฤษีต่างๆ เป็นต้น ถ้าเรือขายขยาหลายๆ จะรวมเอาพวกกุมารทองเข้าไปสมทบด้วย ผู้สันตติกรรมให้ข้อแนะนำว่า พระตถาคตทรงเน้นอุพสีล ข้อ ๑๗. เว้นจากการรับทาสีและทาส] เรียกว่า “สัมมุตทัจจะ-ธรรมุทัจจ” กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง [เกิดปัญญาผู้แจ้งในนามรูปโดยไตรลักษณ์อย่างแท้จริง อันเป็น “กฏธรรมชาติ” [ธรรมนิยาม ๓: สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง ๑ สังขารทั้งปวงคงทนอยู่มิได้ ๑ ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นตัวตน ๑] สภาวะธรรมเหล่านี้เป็นเพียงแต่สิ่งปรุงแต่งด้วยสัญญาเจตนาทั้ง ๖ อันบริสุทธิ์จากมานสมาบัติ อีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า “สังขตธรรม” ก็อย่าไปยึดมั่นถือมั่นเป็นที่พึ่งสละ มั่นเป็นเพียงแต่เครื่องมือที่จะส่งไปพระนิพพาน] ได้แก่ ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีอันเป็นทางถูกต้อง [วฏฐานคามินีปฏิบัติทา = การทบทวน ๕ เพื่อให้เข้าถึงอริยมรรคเป็นที่สุด] เตรียมที่จะประกอบจิตไว้ในวิถี คือ “วิปัสสนาญาณ” [มหาวิปัสสนา ๑๘-วิปัสสนาญาณ ๑๐] นั้นต่อไป สำหรับข้อนี้จัดเป็นขั้น

กำหนดมคคคัจฉ์ ข้อที่พึงระวังเป็นอย่างยิ่ง คือ จำแนกแยกแยะธรรมหรือสภาวะธรรมอันเป็น “**ปรมัตถสัจจะ** –Absolute Truths = *ปรมัตถธรรม ๔*: จิต-เจตสิก-รูป-นิพพาน (อสังขตธรรม-อมตธาตุ)” [โดยอรรถแห่งพระอภิธรรมปิฎก = *อภิปัญญาศึกษา: สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ*] ให้ชัดเจน อย่าให้เกิดสตีเฟ่นเพื่อนสับสน โดยเฉพาะพวกศัพท์บัญญัติทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ เพราะความมึนงงไม่นำไปสู่ภูมิแห่งความเจริญที่เรียกว่า “**มกุฏสัจจะ**” คือ ไม่มีสติ ระลึกตามไปไม่ได้ ระลึกย้อนไปก็ไม่ได้ นึกไม่ออก จำไม่ได้ ฟันเพื่อนหลงลืม ที่สรทคคด้วย “**อสัมปชัญญะ**” ดังรายละเอียดเพิ่มเติมต่อไปนี้

(๑) **มกุฏสัจจะ-อสัมปชัญญะ**

(๑.๑) “**มกุฏสัจจะ**” หมายถึง ความระลึกไม่ได้ ความไม่ตามระลึก ความไม่หวนระลึก ความระลึกไม่ได้ อากาที่ระลึกไม่ได้ ความไม่ทรงจำ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม

(๑.๒) “**อสัมปชัญญะ**” หมายถึง ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทราบปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชา โอะมะคืออวิชา โยคะคืออวิชา อนุสัยคืออวิชา ปริยภูฐานคืออวิชา ลืมคืออวิชา อกุศลมูลคือโมหะ

(๒) **สติ-อสัมปชัญญะ**

(๒.๑) “**สติ**” หมายถึง **สติ**: ความตามระลึก ความหวนระลึก **สติ**: กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ

(๒.๒) “**อสัมปชัญญะ**” หมายถึง **ปัญญา**: กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลัก **ปัญญา**: ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทิฏฐิ

(๒.๓) “**อสัมปชัญญะ ๔**” [Awareness] (ข้อ ๒ ในธรรมมีอุปการะมาก ๒ อีกข้อ ๑ คือ **สติ**) หมายถึง *ความรู้ตัวทั่วพร้อม-ความรู้ตระหนักรู้-ความรู้ชัดเข้าใจชัดซึ่งสิ่งที่นี้* ได้ มักมากู้กับ “**สติ**” [Mindfulness หมายถึง *ความระลึกจำได้* โดยจำแนกออกเป็นคำไวพจน์ ดังนี้ (๑) **สติ**: ความตามระลึก-ความหวนระลึก (๒) **สติ**: กิริยาที่ระลึก-ความทรงจำ-ความไม่เลื่อนลอย-ความไม่ลืม (๓) **สติ**: สตินทรีย์-สติพละ-สัมมาสติ] ได้แก่ (๑) “**สาตกอสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่ามีประโยชน์ หรือตระหนักว่าตรงตามจุดหมาย (๒) “**สัปปายอสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่าเป็นสัปปา

ยะ หรือตระหนักว่าเกื้อกูลเหมือนกัน (๓) “**โคจรสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่าเป็นโคจร หรือตระหนักในแดนงานของตน และ (๔) “**อสัมโมหสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่าไม่หลง หรือตระหนักในตัวเองว่า ไม่หลงไหล ไม่สับสนพัวพันเพื่อน ส่วนคำว่า “**สติสัมปชัญญะ**” [Temperance] หมายถึง **ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ** นั่นคือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยั้งคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท

ดังนั้น ในการเกิดปัญญาเห็นธรรมทั้งหลายนั้น จึงประกอบด้วยขั้นตอน โดยให้พิจารณาตาม (๑) ไตรสิกขา (๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ (๓) วิสุทธิตี ๗ (๔) ไตรลักษณ์ (๕) อริยสังข ๔ และ (๖) โพธิปักขิยธรรม ๓๗ โดยเป็น “**จินตามยปัญญา**” [โยนิโสมนสิการ] ในวิปัสสนาภูมิ ต่อไปนี้

[๑] ฝ่ายอริสีลสิกขา (ธรรมวินัยปีฎกทั้งปวง = **สุตมยญาณ**)

(๑) **สีลวิสุทธิตี** –ปารีสุทธิตี ๔ [ปาฏิโมกขสังวรศีล–อินทริยสังวรศีล–อาชีวะปารีสุทธิตี–ปัจฉัยสันนิสิตศีล (ปัจฉัยปัจจเวกขณะ–พิจารณาปัจฉัย ๔)] –ศีล ๕ [สมათานศีล]

[๒] ฝ่ายอริจิตตสิกขา (สุดต้นตอปีฎกทั้งปวง = **สุตมยญาณ**) โดยรวมเป็น “**ภาวนามยปัญญา**”

(๒) **จิตตวิสุทธิตี** –รูปฌาน ๔–อรูปรฌาน ๔ [สมาบัติ ๘–ฌานสมาบัติ] –สัญญาเวทิตินิโรธ [นิโรธสมาบัติ] –วิชชา ๓–วิชชา ๘–อภิญญา ๖–ญาณ ๓ [อดีตังสญาณ–อนาคตังสญาณ–ปัจจุปปันนังสญาณ ในอัทธา ๓ หรือกาลทั้ง ๓ อย่าง]

[๓] ฝ่ายอริปัญญาสิกขา (อภิธรรมปีฎกทั้งปวง = **สุตมยญาณ**) โดยรวมเป็น “**ภาวนามยปัญญา**”

(๓) **ทัญญูวิสุทธิตี** –บุพเพนิวาสานุสติญาณ–นามรูปปริจเฉทญาณ [ทุกขญาณ]

(๔) **กัณฑาวิตรณวิสุทธิตี** –จุตูปปาตญาณ [ทิพพจักขุญาณ] –ปัจฉัยปริคคหญาณ–ธรรมฐิติญาณ–ยถากุตญาณ [สมุททยญาณ–ทุกขสมุททยญาณ]

(๕) **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี** –สัมมาทัสสนะ–อุท্থัพพญาณ

(๖) **ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิตี** –วิปัสสนาญาณ ๘: อุท্থัพพญาณ–กัณฑญาณ–ภยญาณ–อาทึนญาณ–นิพพิทาญาณ–มัญญจุตัมมยตาญาณ–ปฏิสังขญาณ–สังขารุเพกขาญาณ–อนุโลมญาณ พร้อมสัมปยุตต์ด้วย โคตรกุญาณ

(๗) **ญาณทัสสนวิสุทธิตี** –มัคคญาณ [ทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติทาญาณ] พร้อมสัมปยุตต์ด้วย ผลญาณ [นิโรธญาณ] –ปัจจเวกขณะญาณ–อาสาวิกขยญาณ [อนันตริกสมาธิญาณ] –นิพพาน [ทุกขนิโรธญาณ] หลังจากนั้น ย่อมเกิด “**จตุปฏีสัมภิตาญาณ–ปฏีสัมภิตา ๔**” [ปฏีสัมภิตัปปีตตะ (ข้อ ๑ ในอรหัตต์ ๕)] ได้แก่ อรรถปฏีสัมภิตาญาณ–ธรรมปฏีสัมภิตาญาณ–นินุตตปฏีสัมภิตาญาณ–ปฏิภาณปฏีสัมภิตาญาณ ฉะนั้น “**สัจจภาวะแห่งความเป็นพุทธะ**” [จตุสัจจพุทธะ–พระอรหันตจินตนาสพ] ย่อมถึงความไพบูรณ์ด้วยโลกุตตรธรรมทั้งหลาย

กล่าวโดยสรุป ดังนี้

- (๑) ตั้งแต่ “นามรูปปริเฉทญาณ” ถึง “ปัจจัยปริคคหญาณ” เป็นภูมิแห่งญาณปริญาณ นั่นคือ (๓) “ทัญญิวิสสุทธี” และ (๔) “กัณฑาวิตรณวิสสุทธี” ในคำว่า “ญาณปริญาณ” หมายถึง กำหนดรู้ด้วยใจ เป็นสิ่งอันรู้แล้ว กำหนดรู้ขั้นรู้จัก กำหนดรู้ตามสภาวะลักษณะ คือ ทำความรู้จักจำเพาะตัวของสิ่ง นั้นโดยตรง พอให้ชื่อว่า เป็นอันรู้จักสิ่งนั้นแล้ว เช่นรู้ว่า นี่คือ เวทนา เวทนาคือสิ่งที่มีลักษณะ เสวยอารมณ์ ดังนี้ เป็นต้น
- (๒) ตั้งแต่ “กลาปัสสัมมสนญาณ” [ความเกิดดับแห่งนามรูปทั้งหลาย = สัมมสนญาณ] ถึง “อุท্থัพพยานุปัสสนาญาณ” เป็นภูมิแห่งตรีนปริญาณ นั่นคือ (๕) “มัคคัมมัคคญาณทัตสนวิ สุตทธี” ในคำว่า “ตรีนปริญาณ” หมายถึง กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา กำหนดรู้ขั้นพิจารณา กำหนดรู้โดย “สามัญญลักษณะ” คือ ทำความรู้จักสิ่งนั้นพิจารณาเห็น โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เช่นว่า เวทนาไม่เที่ยง มีความแปรปรวน ไปเป็นธรรมดา ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ ตน ดังนี้ เป็นต้น
- (๓) ตั้งแต่ “ภังคานุปัสสนาญาณ” ขึ้นไป เป็นภูมิแห่งปหานปริญาณ นั่นคือ (๖) “ปฏิบัติญาณทัต สนวิสสุทธี” ในคำว่า “ปหานปริญาณ” หมายถึง กำหนดรู้ด้วยการละ กำหนดรู้ถึงขั้นละได้ กำหนดรู้โดยตัดทางมิให้ฉันทราคะเกิดมีในสิ่งนั้น คือรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ละนิจจสัญญาเป็นต้น ในสิ่งนั้นเสียได้

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องทำความเข้าใจให้กลายเป็น “สัญญา-ความทรงจำที่เป็นความรู้เข้าใจในการ วิปัสสนา” ให้ถ่องแท้ลึกซึ้ง ไม่ใช่แค่ความหมายเพียงตัวพยัญชนะ แต่ต้องเป็นปัญญาที่ลึกกว้างกว่านั้น ดังนี้

“กัจจโนริยสังข์ ๔” หมายถึง หน้าทีอันจะพึงทำต่อ “อริยสังข์ ๔” แต่ละอย่าง หรือ ข้อที่จะต้องปฏิบัติให้ ถูกต้องและเสร็จสิ้นใน “อริยสังข์ ๔” แต่ละอย่าง จึงจะชื่อว่ารู้หรือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ได้แก่

- (๑) “ปริญาณ” คือ การกำหนดรู้ด้วยการรู้ เป็นกิจในทุกข์ ตามหลักว่า “ทุกข์ อริยสัจจ์ ปริญาณุญญ” ทุกข์ควรกำหนดรู้ นั่นคือ ควรศึกษาให้รู้จักให้เข้าใจชัดตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่ การทำความเข้าใจและกำหนดขอบเขตของปัญหา
- (๒) “ปหานะ” คือ การละ เป็นกิจในสมุทัย ตามหลักว่า “ทุกขสมุทโย อริยสัจจ์ ปหาตพพ” สมุทัย ควรละ นั่นคือ กำจัด ทำให้หมดสิ้นไป ได้แก่ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา
- (๓) “สังจิกิริยา” คือ การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ ตามหลักว่า “ทุกขนิโรโธ อริยสัจจ์ สจจิกิ ภาตพพ” นิโรธควรทำให้แจ้ง นั่นคือ เข้าถึง หรือ บรรลุ [ปริชาหยังรู้ในนิพพาน] ได้แก่ การ เข้าถึงภาวะที่ปราศจากปัญหา บรรลุจุดหมายที่ต้องการ
- (๔) “ภาวนา” คือ การเจริญ เป็นกิจในมรรค ตามหลักว่า “ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ์ ภา เวตพพ” มรรคควรเจริญ นั่นคือ ควรฝึกอบรม ลงมือปฏิบัติ กระทำตามวิธีการที่จะนำไปสู่ จุดหมาย ได้แก่ การลงมือแก้ไขปัญหา

เพราะฉะนั้น ในการแสดงอริยสัจหรือการปฏิบัติธรรมตามหลักอริยสัจนั้น จะต้องให้อริยสัจแต่ละข้อ สัมพันธ์ตรงกันกับ กิจ หน้าที่ บทบาท ในแต่ละอย่าง จึงจะเป็นการแสดงและเป็นการปฏิบัติโดยชอบ ทั้งนี้ วางเป็นหัวข้อได้ ดังนี้

- (๑) “**ทุกข์**” [ปริณญา] เป็นชั้นแกลงปัญหาที่จะต้องทำความเข้าใจและรู้ขอบเขต
- (๒) “**สมุทัย**” [ปหานะ] เป็นชั้นวิเคราะห์และวินิจฉัยมูลเหตุของปัญหา ซึ่งจะต้องแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป
- (๓) “**นิโรธ**” [สังขิกิริยา] เป็นชั้นชี้บอกภาวะปราศจากปัญหา อันเป็นจุดหมายที่ต้องการ ให้เห็นว่าการแก้ปัญหานั้นเป็นไปได้ และจุดหมายนั้นควรเข้าถึง ซึ่งจะต้องทำให้สำเร็จ
- (๔) “**มรรค**” [ภาวนา] เป็นชั้นกำหนดวิธีการ ขั้นตอน และรายละเอียดที่จะต้องปฏิบัติในการลงมือแก้ปัญห

ความสำเร็จในการปฏิบัติทั้งหมด พึงตรวจสอบหรือการทบทวนโดย “**ปัจจเวกขณะญาณ**” (ข้อ ๑๖ ในญาณ ๑๖) มีอาการ ๖๔ ประการ ด้วยหลัก “**ญาณ ๓**” ดังนี้

“**ญาณ ๓**” หมายถึง ความหยั่งรู้-ปริชาหยั่งรู้ในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง [สมณะกับวิปัสสนา] ได้แก่

- (๑) “**สังขญาณ**” คือ หยั่งรู้สัจจะ [ความจริง] นั่นคือ ความหยั่งรู้หรืออริยสัจ ๔ แต่ละอย่างตามที่เป็นๆ ว่า (๑) นี้คือทุกข์ (๒) นี้คือทุกขสมุทัย (๓) นี้คือทุกขนิโรธ (๔) นี้คือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา
- (๒) “**กิจจญาณ**” คือหยั่งรู้กิจ [การจัดการกับเหตุ] นั่นคือ ความหยั่งรู้กิจอันจะต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างว่า (๑) ทุกข์ควรกำหนดรู้ (๒) ทุกขสมุทัยควรละเสีย (๓) ทุกขนิโรธควรทำให้แจ้ง (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาควรเจริญให้ยิ่งขึ้นไป
- (๓) “**กตญาณ**” คือ หยั่งรู้การอันทำแล้ว [การตรวจสอบทบทวนผล] นั่นคือ ความหยั่งรู้ว่ากิจอันจะต้องทำในอริยสัจ ๔ แต่ละอย่างนั้นได้ทำเสร็จแล้ว (๑) ทุกข์ได้ทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว (๒) ทุกขสมุทัยได้ทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว (๓) ทุกขนิโรธได้ทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาได้ทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว

ญาณ ๓					
สังขญาณ [มีอาการ ๔]		กิจญาณ [มีอาการ ๔]		กตญาณ [มีอาการ ๔]	
อริยสังข์ ๔	กิจ ๔	อริยสังข์ ๔	กิจ ๔	อริยสังข์ ๔	กิจ ๔
ทุกข์	ปริณญา	ทุกข์	ปริณญา	ทุกข์	ปริณญา
ทุกข์สมุทัย	ปหานะ	ทุกข์สมุทัย	ปหานะ	ทุกข์สมุทัย	ปหานะ
ทุกข์นิโรธ	สังขิกิริยา	ทุกข์นิโรธ	สังขิกิริยา	ทุกข์นิโรธ	สังขิกิริยา
ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา	ภาวนา	ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา	ภาวนา	ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา	ภาวนา
รวมทั้งหมด มีอาการ ๑๒					

ภาพประกอบ ๑: สัมปยุตตรมระหว่าง ญาณ ๓ กับ อริยสังข์ ๔ และ กิจในอริยสังข์ ๔

ฉะนั้น “ญาณ ๓” ในหมวดนี้ เนื่องด้วย “อริยสังข์ ๔” กับ “กิจในอริยสังข์ ๔” โดยเฉพาะ เรียกชื่อเต็มตามที่มาว่า (๑) “ญาณทัสสนะอันมีปริวัฏฏ์ ๓” (๒) “ญาณทัสสนะมีรอบ ๓” และ (๓) “ความหยั่งรู้หยั่งเห็นครบ ๓ รอบ” นอกจากนี้ ในปริวัฏฏ์วนรอบ ๓ นี้ เป็นไปในอริยสังข์ทั้ง ๔ รวมเป็น ๑๒ ญาณทัสสนะ นั้น จึงได้ชื่อว่า “มีอาการ ๑๒” ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีญาณทัสสนะตามเป็นจริงใน “อริยสังข์ ๔-ครบวนรอบ ๓-มีอาการ ๑๒” [ติปริวัฏฏ์ ทวารทสการ ฆณภูต ญาณทสสน] อย่างนี้แล้ว จึงปฏิญาณพระองค์ได้ว่า ทรงบรรลุ “อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” [ญาณคือความตรัสรู้เองโดยชอบอันยอดเยี่ยม] แล้ว พระมหานุรุขทรงเลือก เมืองอูรุเวลา [ชื่อดำบลใหญ่แห่งหนึ่ง ในแคว้นมคธ ตั้งอยู่ ณ กลุ่มแม่น้ำเนรัญชรา] เป็นภูมิสถานที่ตั้งบวรารัณมัยเป็นที่บำเพ็ญเพียร ได้ประทับอยู่ ณ ที่นี้ นานถึง ๖ ปี ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาและเปลี่ยนมาทรงดำเนินใน “มัชฌิมาปฏิปทา” และ “อริยสังข์ ๔” [ซึ่งเป็นสาระสำคัญแห่งธรรมทั้งปวงใน “ธรรมจักร-สัมมจักกัปปวัตตนสูตร” หมายถึง จักรคือธรรม วงล้อธรรมหรืออาณาจักรธรรม หมายถึง “เทศนาแกมท์แรก-ปฐมเทศนา” ที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์] จนได้ตรัสรู้ “อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ” [พระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง = สอุปาทิเสสนิพพาน-อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า] ภายใต้มพระศรีมหาโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา อนึ่ง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาเห็น “ธรรมสามัคคี” หมายถึง ความพร้อมเพรียงขององค์ธรรม [สหชาตธรรม-ธรรมที่เกิดพร้อมกัน] องค์ธรรมทั้งหลายที่เกี่ยวข้องทุกอย่างทำกิจหน้าที่ของแต่ละอย่างๆ พร้อมเพรียงและประสานสอดคล้องกัน [ญาณสัมปยุตต์] ให้สำเร็จผลที่เป็นจุดหมาย เช่น ในการบรรลุมรรคผล เป็นต้น ที่เกิดขึ้นจนถึงขั้นตอนแห่งความตรัสรู้ [สัมโพธิ] ที่เรียกว่า “โลกุตตรธรรม” ก็ให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้พิจารณาถึง “สภาพแห่งธรรมทั้งหลายในโลกุตตรธรรม” [ในขณะแห่งมรรค] ดังนี้

ทศัตถภาณวาร

(พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทวารค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้า 268 - 280 FILE 68)

[๓๐] พระสารีบุตรได้ชี้แจงถึงการวิสันนา ๓๑ ข้อ [ในขณะอรियมรรค] ดังนี้ สภาวะแห่งธรรมที่ควรกำหนดคือเอา สภาวะแห่งธรรมที่เป็นบริวาร สภาวะแห่งธรรมที่เต็มรอบ สภาวะแห่งสมาธิที่มีอารมณ์อย่างเดียว สภาวะแห่งสมาธิไม่มีความฟุ้งซ่าน สภาวะแห่งธรรมที่ระคองไว้ สภาวะแห่งธรรมที่ไม่กระจายไป สภาวะแห่งจิตไม่ขุ่นมัว สภาวะแห่งจิตไม่หวั่นไหว สภาวะแห่งจิตตั้งอยู่ด้วยสามารถแห่งความปรากฏแห่งจิตที่มีอารมณ์อย่างเดียว สภาวะแห่งธรรมเป็นอารมณ์ สภาวะแห่งธรรมเป็นโคจร สภาวะแห่งธรรมที่ละ สภาวะแห่งธรรมที่สละ สภาวะแห่งธรรมที่ออก สภาวะแห่งธรรมที่หลีกเลี่ยง สภาวะแห่งธรรมที่ละเอียดยก สภาวะแห่งธรรมที่ประณีต สภาวะแห่งธรรมที่หลุดพ้น สภาวะแห่งธรรมที่ไม่มีอาสวะ สภาวะแห่งธรรมเครื่องข้าม สภาวะแห่งธรรมที่ไม่มีเครื่องหมาย สภาวะแห่งธรรมที่ไม่มีที่ตั้ง สภาวะแห่งธรรมที่ว่างเปล่า สภาวะแห่งธรรมที่มีกิจเสมอกัน สภาวะแห่งธรรมที่ไม่ล่วงเลยกัน สภาวะแห่งธรรมที่เป็นคู่ สภาวะแห่งธรรมที่นำออก สภาวะแห่งธรรมที่เป็นเหตุ สภาวะแห่งธรรมที่เห็น สภาวะแห่งธรรมที่เป็นอธิบดี ควรรู้อย่าง

อรรถกถาทศัตถภาณวาร

[๓๐] พระสารีบุตรได้ชี้แจงถึงการวิสันนา ๓๑ ข้อ ดังนี้

- (๑) “**ปรัคคทญฺโฐ**” [ปรัคคหะ] คือ สภาวะแห่งธรรมที่ควรกำหนดคือเอา เพราะธรรมทั้งหลายอันสัมปยุตด้วยขณะแห่งอรियมรรค ข้อมกำหนดคือเอาเพื่อเกิดขึ้นตั้งแต่นั้น
- (๒) “**ปรัวารทญฺโฐ**” [บริวาร] คือ สภาวะแห่งธรรมที่เป็นบริวาร เพราะธรรมเหล่านั้นเป็นบริวารของกันและกัน
- (๓) “**ปรัปฺพรทญฺโฐ**” [บริบูรณ์] คือ สภาวะแห่งธรรมที่เต็มรอบ โดยบริบูรณ์ด้วยภavana
- (๔) “**เอกคคทญฺโฐ**” [เอกัคคตา] คือ สภาวะแห่งสมาธิที่มีอารมณ์อย่างเดียว เพราะเพ่งกำหนดคือเอาอารมณ์เดียว
- (๕) “**อวิขะปญฺโฐ**” [อวิขะปะ] คือ สภาวะแห่งสมาธิไม่มีความฟุ้งซ่าน เพราะเพ่งถึงความไม่ฟุ้งซ่านในอารมณ์ต่างๆ
- (๖) “**ปรัคคทญฺโฐ**” [ปรัคคหะ] คือ สภาวะแห่งธรรมที่ระคองไว้ คือระคองไว้ด้วยความเพียร
- (๗) “**อวิสาธาญฺโฐ**” [อวิสาหาระ] คือ สภาวะแห่งธรรมที่ไม่กระจายไป [สละสลวย-ไม่แตกพร่า] เพราะไม่กระจายไปด้วยอำนาจสมาธิ คุจแประังใช้ทาในการอาบน้ำ ไม่กระจายไปด้วยน้ำ ฉะนั้น
- (๘) “**อนาวิตทญฺโฐ**” [อนาวิตะ-อนาวิต] คือ สภาวะแห่งจิตไม่ขุ่นมัว เพราะไม่ขุ่นมัวด้วยการประกอบความเพียร
- (๙) “**อนินฺยุชนทญฺโฐ**” [อนินฺยุชนะ] คือ สภาวะแห่งจิตไม่หวั่นไหว เพราะไม่กำเริบ [อกุปฺปา] บทว่า “*เอกคตฺตฺตฺปญฺจทานวเสน*” คือ ด้วยสามารถแห่งความปรากฏแห่งจิตที่มีอารมณ์เดียว ได้แก่ ด้วยการประกอบสมาธิ และด้วยสามารถแห่งการตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวอย่างมั่นคง
- (๑๐) “**ฐิตทญฺโฐ**” [ฐิต] คือ สภาวะแห่งจิตตั้งอยู่ได้แก่ ตั้งอยู่โดยไม่หวั่นไหวในอารมณ์

- (๑๑) “อารมฺมณฺโณ” [อารัมมณะ] คือ สภาพแห่งธรรมเป็นอารมณ์ [ความหวังเห็นขั้ว] เพราะยึดนิพพานเป็นอารมณ์
- (๑๒) “โคจรณฺโณ” [โคจร] คือ สภาพแห่งธรรมเป็นโคจร [ฐานะควรอาศัยด้วยอารมณ์] เพราะเที่ยวไปในความอยาก
- (๑๓) “ปหานณฺโณ” [ปหานะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่ละ เพราะความที่นิพพานเป็นสรณะประหาณ
- (๑๔) “ปริจจาคณฺโณ” [ปริจาค] คือ สภาพแห่งธรรมที่สละ ด้วยสามารถสละกิเลสด้วยอริยมรรค
- (๑๕) “วุฏฺฐานณฺโณ” [วุฏฐานะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่ออกไป ด้วยสามารถการออกจากความชั่วร้าย
- (๑๖) “วิวัตฺตณฺโณ” [วิวัฏฐณะ] คือ สภาพธรรมที่หลีกเลี่ยง ด้วยสามารถหลีกเลี่ยงจากนิमितและความเป็นไป
- (๑๗) “สณฺฑณฺโณ” [สันติ] คือ สภาพแห่งธรรมที่สงบละเอียด เพราะดับสนิท
- (๑๘) “ปณฺธิณณฺโณ” [ประณีต] คือ สภาพแห่งธรรมที่ประณีต เพราะความเป็นธรรมไม่เดือดร้อน และเพราะความเป็นธรรมสูงสุด
- (๑๙) “วิมุตฺตณฺโณ” [วิมุตติ] คือ สภาพแห่งธรรมที่หลุดพ้น เพราะหลุดพ้นจากกิเลส และน้อมไปในอารมณ์
- (๒๐) “อนาสวณฺโณ” [อนาสวะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่ไม่มีอาสวะ เพราะความที่บริสุทธิ์โดยไม่มีวิสัยแห่งอาสวะทั้งหลาย
- (๒๑) “ตฺรณณฺโณ” [ตฺรณะ-วิตฺรณะ] คือ สภาพแห่งธรรมเป็นเครื่องข้าม [ความไม่จมแล้วลอนไป] เพราะก้าวล่วงจากกิเลสกันดาร และสังสารกันดาร
- (๒๒) “อนนิมิตฺตณฺโณ” [อนนิมิตตะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่ไม่มีเครื่องหมาย เพราะไม่มีสังขารนิमित
- (๒๓) “อปปณฺหิตณฺโณ” [อปปณฺหิตตะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่ไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่มีที่ตั้ง คือค้นหา
- (๒๔) “สุญฺญณณฺโณ” [สุญญณะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่ว่างเปล่า เพราะไม่มีสาระในตน
- (๒๕) “เอกรสณฺโณ” [เอกรสสะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่มีกิจอย่างเดียวกัน เพราะมีรสอย่างเดียวกันด้วยวิมุตติรส หรือ เพราะความที่สมณะและวิปัสสนามีรสอย่างเดียวกัน
- (๒๖) “อนตฺวิวัตฺตณฺโณ” [อนตฺวิวัฏฐณะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่ไม่ล่วงเลยกัน เพราะสมณะและวิปัสสนาอาศัยซึ่งกันและกัน
- (๒๗) “ยฺคุนทชฺชณฺโณ” [ยฺคุนทชะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่เป็นคู่ เพราะสมณะและวิปัสสนานั้นแลเป็นคู่
- (๒๘) “นินฺยยานณฺโณ” [นินฺยยานะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่นำออก เพราะออกไปจากสังขารด้วยอริยมรรค
- (๒๙) “เหตุณฺโณ” [เหตุ] คือ สภาพแห่งธรรมที่เป็นเหตุ เพราะเป็นเหตุให้ถึงนิพพาน
- (๓๐) “ทสฺสนณฺโณ” [ทสฺสนะ] คือ สภาพแห่งธรรมที่เห็น เพราะทำนิพพานให้ประจักษ์
- (๓๑) “อาธิปเตยฺยณฺโณ” [อธิปไตย] คือ สภาพแห่งธรรมที่เป็นอธิบดี เพราะความเป็นใหญ่ยิ่ง

นอกจากนี้ ให้พิจารณาถึง “ภาวะจิตที่เป็นอุเบกขาแห่งจตุตถฌาน” ดังนี้

พึงทราบปฏิบัติท้าวิสุทธิ อันสำเร็จอาการมีอยู่ในปฐมจิต [จิตดวงก่อน] อย่างนี้ก่อนด้วยอำนาจแห่งการมาในขณะที่ปฐมฌานเกิดนั่นเอง อนึ่ง เมื่อจิตบริสุทธิ์แล้วไม่ทำความชวนชวายในการชำระจิต เพราะไม่มีสิ่งที่ควรชำระอีก ชื่อว่า (๑) “จิตหมดจดวางเฉยอยู่” เมื่อดำเนินสู่สมณะด้วยการเข้าถึงความเป็นสมณะแล้ว ไม่ทำความชวนชวายในการสมาทานอีก ชื่อว่า (๒) “จิตดำเนินสู่สมณะวางเฉยอยู่” เพราะดำเนินสู่สมณะเมื่อจิตละความเกี่ยวข้องด้วยกิเลสแล้วปรากฏด้วย “ความเป็นธรรมอย่างเดียว” ไม่ทำความชวนชวายในการปรากฏแห่งความเป็นธรรมอย่างเดียวยก ชื่อว่า (๓) “จิตมีความปรากฏในความเป็นธรรมอย่างเดียวยาวางเฉยอยู่” พึงทราบ “ความพอกพูนอุเบกขาด้วยอำนาจกิจของความวางเฉยเป็นกลาง” นั้น “ธรรมเทียมนุ” คือ “สมาธิ” และ “ปัญญา” เหล่าใดเกิดแล้วในจิตนั้น อันพอกพูนด้วย “อุเบกขา” อย่างนี้ เมื่อ “ยังไม่ล่วงเกินซึ่งกันและกัน” ได้เป็นไปแล้ว อินทรีย์มีสังขารอินทรีย์เป็นต้นเหล่าใด มีรสอันเดียวกันด้วยรสคือวิมุติเพราะพ้นจากกิเลสต่างๆ เป็นไปแล้ว (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๒ - หน้า 153 FILE 69)

ข้อที่พึงทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งอีกอย่างหนึ่ง คือ สภาวะธรรมที่จิตวางเฉยเป็นกลางในอารมณ์ต่างๆ นั่นคือ “อุเบกขา-ัตถมัชฌัตตตา” เพราะอุปนาสมาธิในจตุตถฌานทำให้ “สติสัมปชัญญะ” มีความบริสุทธิ์ด้วย [สัมมาสติ-สติปัญญา ๔-อุปปัญญา] ที่ทำให้รู้เห็น [ญาณทัสสนะ] สภาวะธรรมตามเป็นจริง จึงวางเฉยกับความเป็นไปของจิต นั่นคือ ความวางใจเป็นกลางด้วยใช้วิจารณ์ญาณหรือเหตุผล ประกอบด้วยปัญญา อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขู ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับผิดชอบของตน หรืออีกนัยหนึ่ง ความวางใจเป็นกลาง ความวางใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ เที่ยงธรรมและดำรงอยู่ในธรรม ไม่เอนเอียงหรือหวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเข้าชวนช่วยใดๆ ในความวางเฉยนั้น ไม่ใช่ภาวะที่จิตไม่รู้อะไรเลยด้วย “อวิชชา” หรือความหลงใหลมกมาย “โมหะ” ฉะนั้น ความเข้าใจอย่างถูกต้องตามเป็นจริงด้วยหลักปัจจุสมุปบาท [รู้เห็นเหตุที่เกิดได้และรู้จักดับเหตุ นั้นได้ จึงรู้เห็นความเป็นไปของชีวิตตามกรรมของตน ไม่ให้ใจขุ่นมัวกับกรรมของบุคคลนั้น จนเสียดรรชนีไปด้วยใจเกินไป] เพราะฉะนั้น การวางเฉยต้องเป็นไปในขณะจิตเป็นสมาธิอย่างแน่วแน่ แล้วใช้ “สมาธิอันบริสุทธิ์” กับ “สติสัมปชัญญะที่บริสุทธิ์” ด้วย ในการคิดพิจารณา [โยนิโสมนสิการ] สภาวะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้น ให้พิจารณา “อุเบกขา ๑๐” ดังนี้

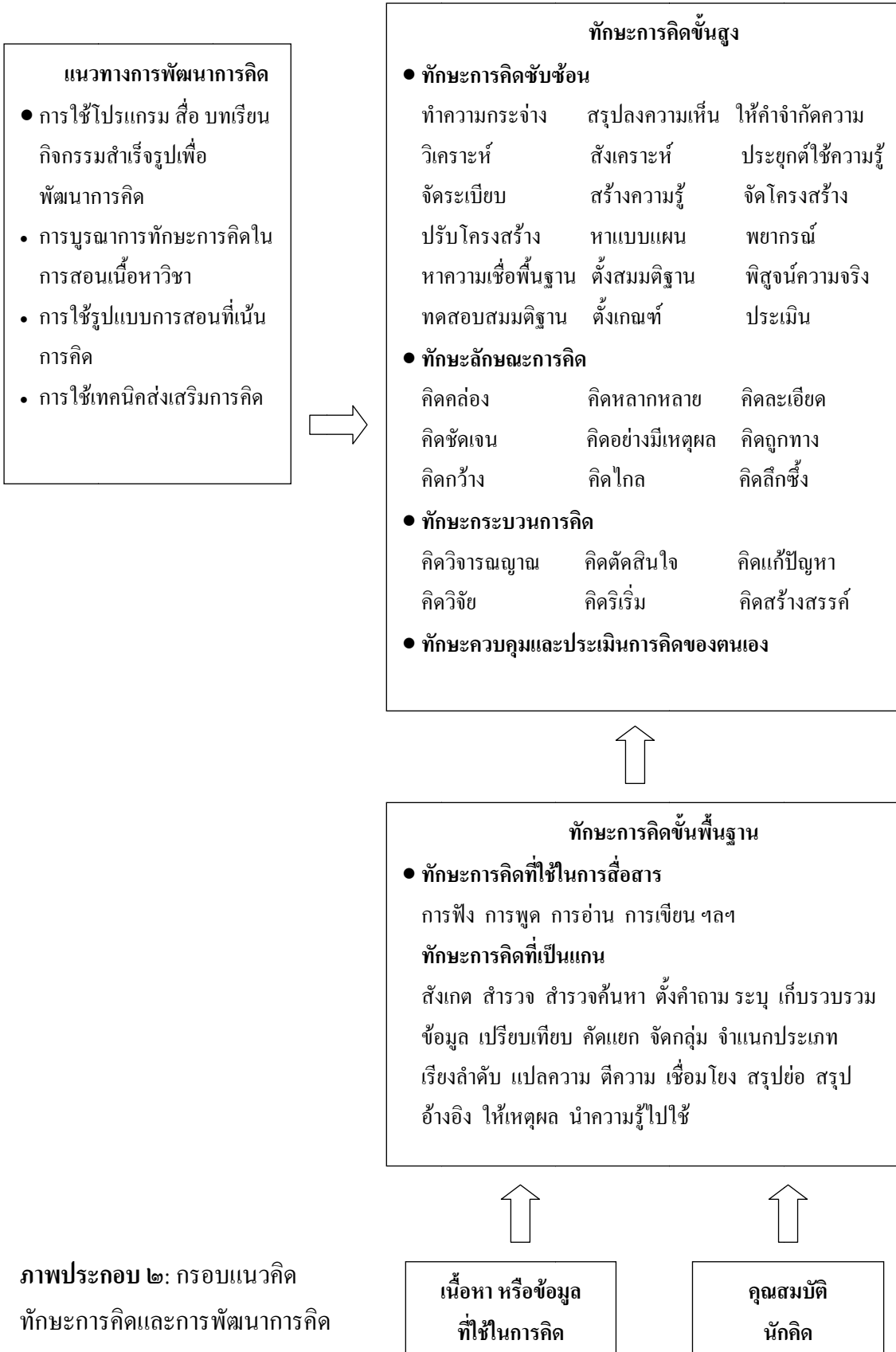
“อุเบกขา ๑๐” หมายถึง เห็น โดยความเข้าถึง ด้วยเห็นเสมอ คือ เป็นผู้ไม่ตกไปในฝักใฝ่เลยเห็น ผู้พร้อมเพียง ด้วย “ศติยฆาน” เรียกว่า “ผู้มีอุเบกขา-อุเบกขโก” เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยอุเบกขานั้น ซึ่งบริสุทธิไพบูลย์มีกำลัง ได้แก่ ตัตรมัชฌัตตอุเบกขา ๑ พรหมวิหารอุเบกขา ๑ โภชณังอุเบกขา ๑ ฉฬงฺกุเบกขา ๑ ฌานูเบกขา ๑ ปารีสุทธอุเบกขา ๑ วิปัสสนุเบกขา ๑ สังขารุเบกขา ๑ เวทนุเบกขา ๑ และ วิริยุเบกขา ๑ (พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค เล่ม ๗ ภาค ๑ - หน้าที่ 510 -513 FILE 68) ดังนี้

- (๑) “**ตัตรมัชฌัตตอุเบกขา**” คือ อุเบกขาที่นำสหชาตธรรมไปเสมออันมาใน “**เยวาปนกกรรม**” ได้แก่ ภัณฑะ ๑ อธิโมกษ์ ๑ มนสิการ ๑ ตัตรมัชฌัตตตา ๑ กรุณา ๑ มุทุตา ๑ กายทุจจริตวิริติ ๑ วจิตุจจริตวิริติ ๑ มิจจาชีวีวิริติ ๑
- (๒) “**พรหมวิหารอุเบกขา**” คือ อุเบกขาอันเป็นอาการของความเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลายที่จิตแผ่ออกไปทิศหนึ่ง
- (๓) “**โภชณังอุเบกขา**” คือ อุเบกขาอันเป็นอาการของความเป็นกลางของธรรมอันเกิดร่วมกันที่อาศัย “**วิเวก**” คือ ความสงบที่ปลีกออกจากกิเลส
- (๔) “**ฉฬงฺกุเบกขา**” คือ อุเบกขาอันเป็นอาการของความไม่ละความเป็นปรกติอันบริสุทธิ ในคลอง “**อารมณ ๖**” [รูป-เสียง-กลิ่น-รส-โผฏฐัพพะ-ธรรมารมณ] ทั้งที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ใน “**ทวาร ๖-อินทริย์ ๖**” [ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ]
- (๕) “**ฌานูเบกขา**” คือ อุเบกขาอันยังธรรมที่ไม่ตกไปในฝักฝ่ายให้เกิดในฌานนั้น แม้เป็นสุขอย่างเลิศ อยู่ก็ตาม
- (๖) “**ปารีสุทธอุเบกขา**” คือ อุเบกขาอันไม่ขวนขวาย แม้ในความสงบจากธรรมเป็นข้าศึก บริสุทธิจากธรรมเป็นข้าศึกทั้งหมด โดยเข้า “**จตุตถฆาน**” มีอุเบกขาเป็นเหตุให้ “**สติ**” บริสุทธิ
- (๗) “**วิปัสสนุเบกขา**” คือ อุเบกขาที่เป็นกลางในการค้นคว้าโดยละสิ่งที่มีที่เป็นด้วยอนัตตตา
- (๘) “**สังขารุเบกขา**” คือ อุเบกขาอันเป็นกลางในความไม่ยึดถือการดำรงอยู่ในความพิจารณา “**นิรรม**” ด้วยอำนาจวิปัสสนา
- (๙) “**เวทนุเบกขา**” คือ อุเบกขาที่ไม่รู้ทุกข์ไม่รู้สุขโดยจิตเป็นกามาวจรกุศล
- (๑๐) “**วิริยุเบกขา**” คือ อุเบกขาอันได้แก่ความเพียรไม่ย่อหย่อน ด้วยการปรารถถึงความไม่เที่ยง ที่ได้ใจถึง “**อุเบกขานิमित**” ตลอดกาล

เพราะฉะนั้น ในขั้นนี้ “**สติ-สัมปชัญญะ**” [สติกับสัมปชัญญะ] นั้น “**สติ**” ย่อมต้องสัมปยุตต์ด้วย “**ต้นทุนทางปัญญา**” [Intellectual Capital] เพื่อใช้ทำ “**โยนิโสมนสิการ**” [จินตตามยปัญญา] โดย “**สัมปชัญญะ**” นั้น ย่อมมีแหล่งต้นทุนแห่งปัญญามาจาก “**กรอบแนวคิดทักษะการคิดและการพัฒนาการคิด**” ได้แก่ (๑) “**ทักษะการคิดขั้นพื้นฐาน**” กับ (๒) “**ทักษะการคิดขั้นสูง**” [*ทิสนา เขมมณี และคณะ (๒๕๔๕)*] ที่สั่งสมเป็นประสบการณ์ มากน้อยแล้วแต่บุคคลนั้นๆ ซึ่งจะเป็น “**สัมปยุตตธรรม**” ใน “**ภูมิแห่งสมณะกับวิปัสสนา**” ดังนี้

กรอบแนวคิดทักษะการคิดและการพัฒนาการคิด

ภาพประกอบ ๒: กรอบแนวคิด
ทักษะการคิดและการพัฒนาการคิด

“จตุตถฌานมี ๑๓ ประเภท” คือ อิทธิฤทธิ์แห่งจตุตถฌานที่ทำให้เกิดคุณวิเศษต่างๆ ๕ ประการ (พระอภิธรรมปิฎก วิกังคิ เล่ม ๒ ภาค ๒ - หน้า 432-435 FILE 78) ได้แก่

(๑) **หมวดอนุปปพนิโรธ** คือ ธรรมเครื่องอยู่ที่ประณีตต่อกันขึ้นไปโดยลำดับในสมาธิ

(๑) **“บาทแห่งฌานทั้งปวง”** คือ “**รูปฌาน ๔-อรูปรฌาน ๔**” และ “**นิโรธสมาบัติ**” [สัจจญาณเวทิตนนิโรธ]

(๒) **หมวดอภิญา** [อภิญา ๕] คือ ความรู้ยิ่งยวด

(๒) **“อิทธิวิธิ-อิทธิวิธญาณ”** คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่างๆ ได้

(๓) **“ทิพโสต-ทิพโสตญาณ”** คือ ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์

(๔) **“เจโตปริยญาณ”** คือ ญาณที่ให้กำหนดใจคนอื่นได้

(๕) **“ปุพเพนิวาสานุสสติ-ปุพเพนิวาสญาณ”** (ข้อ ๑ ในวิชา ๓) คือ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้

(๖) **“ทิพจักขุ-ทิพจักขุญาณ”** (ข้อ ๒ ในวิชา ๓) คือ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์

(๓) **หมวดญาณ** [ญาณ ๒] คือ ปรีชาหยั่งรู้-ปัญญาหยั่งรู้

(๗) **“ยถากัมมุปคตญาณ-อติตังสญาณ”** คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีตและสาวหาเหตุปัจจัยอันต่อเนื่องมาได้

(๘) **“อนาคตังสญาณ”** คือ ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคตและหยั่งผลที่จะเกิดสืบต่อไปได้

(๔) **หมวดอรูปรฌาน** [ข้อ ๗ ในกรรณฐาน ๔๐] คือ อรูปรฌาน ๔ ที่เป็นบาทฐานในการเข้านิโรธสมาบัติ

(๙) **“อากาสนัญญาตณณาน”** คือ มนสิการว่า “**อากาศหาที่สุดมิได้**”

(๑๐) **“วิญญาณัญญาตณณาน”** คือ มนสิการว่า “**วิญญาณหาที่สุดมิได้**”

(๑๑) **“อากัญญาตณณาน”** คือ มนสิการว่า “**ภาวะไม่มีอะไรเลย**”

(๑๒) **“เนวสัจญานาสัจญญาตณณาน”** คือ มนสิการว่า “**ภาวะมีสัจญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัจญาก็ไม่ใช่**”

(๕) **หมวดโลกุตตระ** คือ ภาวะเหนือโลกียธรรม ที่จิตปราศจากกิเลสและทุกข์แล้ว

(๑๓) **“โลกุตตรจตุตถฌาน”** คือ จิตน้อมถึง “**เจโตวิมุตติ**” [สุญญตสมาธิ-อนิมิตตสมาธิ-อัปป์นิหิตสมาธิ]

เพราะฉะนั้น (๑) อินทริยสังวรศีล (๒) สติปัฏฐาน ๔ [โพธิปักขิยธรรม ๓๗-อภิญาเวทิตถธรรม] และ (๓) จตุตถฌาน [รูปรฌาน ๔] ทั้งธรรม ๓ กลุ่มนี้ ทำให้ “**สติ**” เป็นสติที่บริสุทธิ์ “**อุปป์ฏฐาน**” [สัมมาสติ: โยนิโส มนสิการ-จิตตัววิปัสสนา-ญาณทัตตนะ-สัจญา ที่ปรุงแต่งหรือไม่ปรุงแต่งอารมณ์ เพราะพิจารณาตามเป็นจริง] และ “**สัมปชัญญะ**” กลายเป็น “**ปัญญารอบรู้-ญาณหยั่งรู้**” [อิโมกซ์-มนสิการ-สัจญา ที่เป็นความทรงจำ อันปฏิบัติด้วย “**อริยทรัพย์ ๗**”] ได้แก่ **ศรัทธา-ศีล-หิริ-โอตตปปะ-พาหุสัจจะ-จาคะ-ปัญญา** หรือ “**อริยฐานธรรม ๔**”] ได้แก่ **ปัญญา-ความรู้ชัดหยั่งรู้ในเหตุผล ๑ สัจจะ-ความจริง ๑ จาคะ-ความสละ ๑ อุปัสมะ-ความสงบ ๑**] เพราะ “**จตุตถฌาน**” [สัมมาสมาธิ] เพราะฉะนั้น ในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติธรรมหรือการเจริญสมาธิภาวนา ต้องประกอบด้วย “**สติสัมปชัญญะ**” เสมอ ในอันดับต่อไปนี้ ให้ผู้ปฏิบัติธรรมได้พิจารณาถึง “**สติสัมปชัญญะ**” ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กับ “**โลกุตตรธรรม**” ด้วยธรรมดาถึง “**ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ**” อย่างไรบ้าง ดังนี้

“โลกุตตรธรรม” ด้วยอรรถว่าถึง “ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ”

(๑) “**อริยมรรค ๔**” หรือ “**มัคคญาณ**” หมายถึง ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด นั่นคือ **ญาณในอริยมรรค** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จ “**ภาวะอริยบุคคล**” แต่ละขั้น ซึ่งทำให้เห็น “**อริยสังข์ ๔**” ทั้งหมด = “**โลกุตตรมรรค** [มรรค ๔-มัคคสังข์-มัคคญาณแห่งมรรค ๘]” ได้แก่ **โสดาปัตติมรรค-สกทาคามิมรรค-อนาคามิมรรค-อรหัตตมรรค = โลกุตตรญาณ** ดังนี้

(๑) “**โสดาปัตติมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพานที่แรก มรรคอันให้ถึงความ เป็นพระโสดาบัน เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ได้แก่ “**สัkkายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส**” และข่มกำจัด “**กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกับทิฏฐิ**” (สัkkายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-ทิฏฐานุสัย-วิจิกิจฉานุสัย) ได้

(๒) “**สกทาคามิมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระสกทาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์ได้ ๓ ข้อต้น ได้แก่ “**สัkkายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส**” กับทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง และข่มกำจัด “**กิเลสหยาบๆ**” (กามราคะสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ) ได้

(๓) “**อนาคามิมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอนาคามี เป็นเหตุละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ทั้ง ๕ ได้แก่ “**สัkkายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ**” และข่มกำจัด “**กิเลสละเอียด**” (กามราคะสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด) ได้

(๔) “**อรหัตตมรรค**” คือ มรรคอันให้ถึงความเป็นพระอรหันต์ เป็นเหตุละสังโยชน์ได้หมดทั้ง ๑๐ ได้แก่ “**สัkkายทิฏฐิ-วิจิกิจฉา-สีลพทปรามาส-กามราคะ-ปฏิฆะ-รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุททัจจะ-อวิชชา**” และข่มกำจัด “**กิเลสทั้งหลาย**” (รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุททัจจะ-อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย) ได้หมด

(๒) “**อริยผล ๔-สามัญญผล ๔**” หรือ “**ผลญาณ**” หมายถึง ผลที่เกิดสืบเนื่องจากการละกิเลสได้ด้วยมรรคธรรมารมณ์อันพระอริยะพึงเสวย ที่เป็นผลเกิดเองในเมื่อกิเลสสิ้นไปด้วยอำนาจมรรคนั้นๆ ที่เรียกว่า “**สัมมาญาณ**” นั่นคือ **ญาณในอริยผล** นั่นคือ ความหยั่งรู้ที่เป็นผลสำเร็จของพระอริยบุคคลขั้นนั้นๆ = “**โลกุตตรผล** [ผล ๔-ผลสมังคี-ผลญาณแห่งมรรค ๘]” ได้แก่ **โสดาปัตติผล-สกทาคามีผล-อนาคามีผล-อรหัตตผล = โลกุตตรญาณ** ดังนี้

(๑) “**โสดาปัตติผล**” คือ ผลแห่งการเข้าถึงกระแสที่นำไปสู่พระนิพพาน ผลอันพระโสดาบันพึงเสวย

(๒) “**สกทาคามีผล**” คือ ผลอันพระสกทาคามีพึงเสวย

(๓) “**อนาคามีผล**” คือ ผลอันพระอนาคามีพึงเสวย

(๔) “**อรหัตตผล**” คือ ผลคือความเป็นพระอรหันต์ ผลอันพระอรหันต์พึงเสวย

(๓) “**ปัจเจกเขณวณญาณ**” [โลกีย์ญาณ] คือ **ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน** ที่เรียกว่า “**ญาณทัสสนะ**” มี **ปริวัฏฐ์ ๓ มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒**” หรือ มีอาการ ๑๕ ประการ นั่นคือ (๑) **สำรวจมรรค** (๒) **สำรวจผล** (๓) **สำรวจกิเลสที่ละแล้ว** (๔) **สำรวจกิเลสที่เหลืออยู่** และ (๕) **สำรวจนိพพาน** เว้นแต่ว่าพระอรหันต์ ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ ซึ่งสุดท้ายทำให้เกิด “**อาสวักขยญาณ**” [โลกุตตรญาณ] = “**ปัญญาคตรัสรู้**” [สัมโพธิ-สัมโพธิญาณ-นิพพาน ๒] อันมีอาการ ๖๔ แห่งอินทรีย์ ดังรายละเอียดข้างล่างนี้

ปัจเจกเขณวณวิถี	มัคควิถี	จำนวน
ปัจเจกเขณวณวิถีที่เกิดภายหลัง	โศคาปัตติมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกเขณวณวิถีที่เกิดภายหลัง	สกทาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกเขณวณวิถีที่เกิดภายหลัง	อนาคามีมัคควิถี	มี ๕ ประการ
ปัจเจกเขณวณวิถีที่เกิดภายหลัง	อรหัตตมัคควิถี	มี ๔ ประการ
รวม		๑๕ ประการ
อาสวักขยญาณ [มีอาการ ๖๔] ได้แก่ อินทรีย์ ๓ และ อินทรีย์ ๘ ประการ ในแต่ละขั้นของ มรรค ๔-ผล ๔		

ภาพประกอบ ๓: ปัจเจกเขณวณญาณมีอาการ ๑๕ ประการ

- (๑) “**อินทรีย์ ๓**” ได้แก่ **อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ ๑ อัญญินทรีย์ ๑ อัญญาตาวินทรีย์ ๑**
- (๒) “**อินทรีย์ ๘ ประการ**” ได้แก่ **สัทธินทรีย์ ๑ วิริยินทรีย์ ๑ สตินทรีย์ ๑ สมาธินทรีย์ ๑ ปัญฺญินทรีย์ ๑ มนินทรีย์ ๑ โสมนัสสตินทรีย์ ๑ ชีวิตินทรีย์ ๑** โดยมีนัยแสดงความเป็นบริวาร ดังต่อไปนี้
- (๑) “**สัทธินทรีย์**” ซึ่งมีความน้อมใจเชื่อเป็นบริวาร (๒) “**วิริยินทรีย์**” มีการประคองไว้เป็นบริวาร (๓) “**สตินทรีย์**” มีความตั้งมั่นเป็นบริวาร (๔) “**สมาธินทรีย์**” มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร (๕) “**ปัญฺญินทรีย์**” มีความเห็นเป็นบริวาร (๖) “**มนินทรีย์**” มีความรู้แจ้งเป็นบริวาร (๗) “**โสมนัสสตินทรีย์**” มีความยินดีเป็นบริวาร และ (๘) “**ชีวิตินทรีย์**” มีความเป็นอธิปัตติ

(๔) “**การตรัสรู้-สัมโพธิ**” คือ **อาสวักขยญาณ** ฉะนั้น “**มรรค ๔**” = “**อาสวักขยญาณ มีอาการ ๓๒**” กับ “**ผล ๔**” = “**อาสวักขยญาณ มีอาการ ๓๒**” รวมจำนวนอินทรีย์ทั้งหมดเป็น “**มีอาการ ๖๔**” = **โลกุตตรญาณ**

(๑) โสดาบัน-ผู้บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว	
(๑) สำรวมมรรค	โสดาปัตติมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อนัญญาตัญญูสามิตินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) สำรวมผล	โสดาปัตติผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสที่ตั้งอยู่ร่วมกันกับทิฏฐิ [สักกายทิฏฐิ-วิจิกจนา-สีลพทปรามาส-ทัญญานุสัย-วิจิกจกานุสัย]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสหยาบๆ-กิเลสละเอียด-กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้ถึงกระแส [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๒) สกทาคามี-ผู้บรรลุสกทาคามีผลแล้ว	
(๑) สำรวมมรรค	สกทาคามีมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) สำรวมผล	สกทาคามีผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสหยาบๆ [กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสละเอียด-กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๓) อนาคามี-ผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว	
(๑) สำรวมมรรค	อนาคามีมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) สำรวมผล	อนาคามีผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสละเอียด [กามราคสังโยชน์-ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด-กามราคานุสัย-ปฏิฆานุสัยอย่างละเอียด]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	กิเลสทั้งหลาย
(๕) นิพพาน	ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก [ยังไม่ถึงนิพพาน]

(๔) อรหันต์-ผู้บรรลุอรหัตตผลแล้ว	
(๑) สำรวมมรรค	อรหัตตมรรค-สมุจเฉทนิโรธ = อัญญินทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๒) สำรวมผล	อรหัตตผล-ปฏิบัติสัทธินิโรธ-นิสสรณนิโรธ [นิพพาน] = อัญญาตาวิณทรีย์ [อินทรีย์ ๘]
(๓) กิเลสละแล้ว	กิเลสทั้งหลาย [รูปราคะ-อรูปราคะ-มานะ-อุทธัจจะ-อวิชชา-มานานุสัย-ภวราคานุสัย-อวิชชานุสัย]
(๔) กิเลสเหลืออยู่	[ไม่มีการพิจารณา]
(๕) นิพพาน	ผู้หักง่าแห่งสงสารแล้ว [บรรลุถึงนิพพานแล้ว-วิวิฏฐะ]

ภาพประกอบ ๔: สัมปยุตตธรรมระหว่างโลกุตตรธรรมทั้งหลาย

“นิพพาน ๒” หมายถึง **สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว—ภาวะที่เป็นสุขสูงสุด เพราะ ไร้กิเลสไร้ทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์** ได้แก่ = **โลกุตตรญาณ** ดังนี้

(๑) “**สตูปาทิสถนิพพาน**” หมายถึง **นิพพานยังมีอุปาทิเหลือ** โดยดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ นั่นคือ “**กิเลสปรินิพพาน**” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ [บุคคลผู้ยังต้องเจริญ “**เสขปฏิบัติทา—จรณะ ๑๕**” นั่นคือ ทางดำเนินของพระเสขะ ข้อปฏิบัติของพระเสขะ ได้แก่ สีสัมปทา ๑ อปัณณกปฏิบัติทา ๑ ตัทธธรรม ๗ และฉาน ๔] ท่านผู้บรรลुरुชिमรรณนี้ เรียกว่า “**สตูปาทิสถบุคคล = พระเสขะ**” [พระอรหันต์ผู้ปราศจาก โสกะ—ปริเทวะ—ทุกข์—โทมนัส—อุปายาส เป็นธรรมคา แต่ยังรักษาชีวิตินทรีย์อยู่ เพื่อดับขันธ์ ๕ ที่เหลือ นั่นคือ สัญญาและเวทนา อันเป็นจิตตสังขารที่เหลืออยู่ ไม่ส่งผลแห่งกรรมซึ่งเป็นกิริยาจิตแห่งพระอรหันต์ผู้นั้น] หรือได้ชื่อว่า “**เสขบุคคล**” หมายถึง บุคคลที่ยังต้องศึกษาอยู่ ผู้อยู่ใน “**เสขภูมิ**” คือ ภูมิของพระเสขะ ระดับจิตใจและคุณธรรมของพระอริยบุคคลที่ยังต้องศึกษา ที่เรียกว่า “**เสขปฏิบัติทา—จรณะ ๑๕**” ดังกล่าวนั้น เพื่อก้าวสู่ภูมิแห่งพระอเสขะ อันเป็นการดับจิตดวงสุดท้ายแห่งพระนิพพาน ซึ่งก็เริ่มในธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ (๑) **มคคญาณ—**อรหัตตมรรค (๒) **ผลญาณ—**อรหัตตผล (๓) **ปัจจเวกขณญาณ** [เฉพาะ อรหัตตมรรค—อรหัตตผล] (๔) **อาสวัชยญาณ** [เฉพาะ **อัญญินทรีย์—**อัญญาปัญญาอันรู้ทั่วถึง—**อรหัตตมคคญาณ** กับ **อัญญาตาวินทรีย์—**อินทรีย์แห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้วแห่งปัญญาของพระอรหันต์—**อรหัตตผลญาณ**] (๕) **อนุปาทิสถนิพพานธาตุ—**ชีวิสมสี่สี่ [ชี—วิค—สะ—มะ—สี่—สี่] อย่างไรก็ตาม พระอรหันต์อาจเจริญสมาบัติ ๘ [ฉานสมาบัติ] เพื่อต่อยอดฉานจิตตสมาธิให้เป็นความละเอียดประณีตตามลำดับ ที่เรียกว่า “**อนุปุปพวิหาร ๕—อนุปุปพ นิโรธ ๕**” [นิโรธสมาบัติ] = **โลกียญาณ** ดังนี้

(๑) “**รูปฉาน ๔**” หมายถึง จิตที่เป็นไปในรูปภูมิ โดยจำแนกเป็นปัญจฉาน ได้แก่

- (๑) ปฐมฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย วิตก—วิจาร—ปีติ—สุข—เอกัคคตา
- (๒) ทุตติยฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย วิจาร—ปีติ—สุข—เอกัคคตา
- (๓) ตติยฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย ปีติ—สุข—เอกัคคตา
- (๔) จตุตถฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย สุข—เอกัคคตา
- (๕) ปัญจฉานกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ที่ประกอบด้วย อุเบกขา—เอกัคคตา

(๒) “**อรูปฉาน ๔**” หมายถึง จิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ ได้แก่

- (๑) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยอากาสาณัญญาตนฉาน
- (๒) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยวิญญาณัญญาตนฉาน
- (๓) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยอากิญจัญญาตนฉาน
- (๔) อรูปาวจรกุศลจิต—วิปากจิต—กิริยาจิต ประกอบด้วยเนวสัณญานาสัณญาตนฉาน

(๑) “**สัญญาเวทนิโรธ ๑**” หมายถึง การเข้านิโรธ คือ ดับสัญญาความจำได้หมายรู้ และดับ เวทนาการเสวยอารมณ์ โดยผู้เข้านิโรธสมาบัตินี้ ก็คือ การดับสังขาร ๑ [สภาพปรุงแต่ง แห่งสังขตธรรม] = โลกุตตญาณ ได้แก่

(๑) วิจิสังขาร-วิตกกับวิจารณ์ [ความตรึกกับความตรอง]

(๒) กายสังขาร-ลมหายใจอัสสาสะกับลมหายใจปัสสาสะ

(๓) จิตตสังขาร-สัญญากับเวทนา ย่อมดับไปตามลำดับ

(๒) “**อนุปาทิสถนิพพาน**” หมายถึง **นิพพานไม่มีอุปาทิเหลือ** โดยดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นั่น คือ “**ขั้นปรินิพพาน**” ซึ่งเป็นนิพพานของพระอรหันต์ผู้ระงับการเสวยอารมณ์ทั้งปวงแล้ว ท่านผู้ บรรลุอุচ্ชิมรรณนี้ เรียกว่า “**อนุปาทิสถบุคคล = พระอเสขะ**” สำหรับ “**จิตดวงสุดท้าย**” [สติ- ญาณทัสสนะ = ปัญญาในสมาธิ กับ **สัมปชัญญะ**-ญาณในวิปัสสนา = ปัญญาในวิปัสสนา ซึ่ง หมายถึง “**อานันตริกสมาธิญาณ**” นั่นคือ ปัญญาในการตัดอาสวะขาด เพราะความบริสุทธิ์แห่ง สมาธิอันเป็นเหตุไม่พึงชาน] ซึ่งจะดับไปเมื่อพระอรหันต์ปรินิพพานด้วย “**อนุปาทิสถนิพพาน ชาติ**” [อันเป็นขั้นตอนที่เรียกว่า “**การดับขั้นปรินิพพาน**” คือ ดับสัญญาและเวทนา-**จิตตสังขาร** (มโนสังขาร) ที่ประกอบด้วย “**ชีวิตินทรีย์-ปวัตตสีสะ**” กับ “**อวิชชาสวะ-กิเลสสี่สะ**” = ที่เรียกว่า “**ชีวิตสมสี่สี่**” อันเป็น “**อรหัตตผลวิมุตติ-สัมมาวิมุตติ**” (ข้อ ๑๐ ในสัมมัตตะ ๑๐)] ซึ่งเรียกว่า “**ปรินิพพานจิต-จริมกจิต-จริมกวิญญาณ**”

ดังนั้น ในการเจริญสมาธิภาวนานั้น ต้องประกอบด้วยจิตดวงที่เป็น “**สติกับสัมปชัญญะ**” ด้วยเสมอ คือ (๑) มี ทั้งความสามารถระลึกได้เพราะมี “**ญาณทัสสนะ**” ที่เรียกว่า “**สติ**” [ปัญญาในสมาธิ] หรือ “**จิตตัวปัญญาตรัสรู้**” [สัมโพธิ] ซึ่งก็มีนัยแสดงถึง “**โยนิโสมนสิการ**” [สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ] และ (๒) ความรู้สึกตัวทั่ว ถ้วนเพราะมี “**ปัญญา-ญาณ**” [ปฏิสัมภिता ๔] ที่เรียกว่า “**สัมปชัญญะ**” [ปัญญาในวิปัสสนา] หรือ “**จิตตัว ปัญญาเห็นธรรม**” [ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักร] ซึ่ง “**สติสัมปชัญญะ**” [สัมมาทิฏฐิ-สัมมาสังกัปปะ] ก็มีนัย แสดงถึง “**อัปปรมาทะ**” คือ ความไม่ประมาท ไม่เลือกที่จะทำชั่วอันเป็นเหตุแห่งความเสื่อมในชีวิต อยากใน ความปรารถนาในธรรม “**กัลยาณมิตรตตา**” [มงคล ๓๘-อุคตมงคล] คือ ความมีกัลยาณมิตร ฉะนั้น การมี คุณภาพชีวิตที่ดี การมีระดับจิตที่ประเสริฐได้นั้น ก็ต้องเริ่มต้นจากฐาน “**สติสัมปชัญญะ**” [Temperance] ที่ มั่นคงชัดเจนด้วย “**อธิโมกข์**” คือ ความเชื่อ ความศรัทธา ความเลื่อมใส ในธรรมเพราะให้ผลแห่งการปฏิบัติ ได้จริงตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กับ “**มนสิการ**” คือ ความยินดีปริดา ปีติปราโมทย์ ในการน้อม เองอริยมรรคมาถือเป็นข้อปฏิบัติปฏิบัติทาอันยิ่งในชีวิตเนื่องจากเกิด “**อธิโมกข์ศรัทธา-ปสาทศรัทธา**” อัน สมบูรณ์สมบูรณ์ในจิตดีแล้ว ให้พิจารณา “**สติสัมปชัญญะ**” ในหมวดธรรมสำคัญๆ ดังนี้

(๑) โพรทีกยิยธรรม ๓๗-อภิญญาเทสิตธรรม

๑. สติปัฏฐาน ๔ [สัมปชัญญะ]
๒. สัมมัปปธาน ๔
๓. อิทธิบาท ๔
๔. อินทรีย์ ๕
๕. พละ ๕
๖. โพชฌงค์ ๗
๗. มรรคมืองค์ ๘

(๒) ไตรสิกขา

๑. อริศีลสิกขา
 - ๑.๑ ศีล ๕-เบญจศีล [ข้อ ๕]
 - ๑.๒ ธรรม ๕-เบญจธรรม [ข้อ ๕]
 - ๑.๓ สังวร ๕
๒. อริจิตตสิกขา
 - ๒.๑ อาโลกสัญญา
 - ๒.๒ อวิเจกปะ
 - ๒.๓ สัมมาวายามะ [สัมมัปปธาน ๔]
 - ๒.๔ สัมมาสติ [สติปัฏฐาน ๔]
 - ๒.๕ สัมมาสมาธิ [ฌาน ๔-จิตประภัสสร]
๓. อริปัญญาสิกขา
 - ๓.๑ โอรภาส
 - ๓.๒ ญาณ
 - ๓.๓ อุပ္ปฏฐาน
 - ๓.๔ ญาณ ๑๖ [ปัจเจกขณญาณ]

(๓) วิสุทธี ๗

๑. สัตตวิสุทธี [ปริสุทธีศีล ๔]
๒. จิตตวิสุทธี [สัมมาสติ-สัมมาสมาธิ-จิตประภัสสร]
๓. ทิฏฐิวิสุทธี
๔. กังขาวิตรณวิสุทธี
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธี
๖. ปฎิปทาญาณทัสสนวิสุทธี [วิปัสสนาญาณ ๘]
๗. ญาณทัสสนวิสุทธี

เพราะฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า ถ้าบุคคลผู้ปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เป็นผู้ปราศจาก “สติสัมปชัญญะ” ย่อมแสดงถึง ผู้อยู่อย่างขาดสติ ที่เรียกว่า “มูฏฐัจจะ” ไม่มีสติ ระลึกรู้ตามไปไม่ได้ ระลึกรู้ย้อนไปก็ไม่ได้ นึกไม่ออก จำไม่ได้ ฟันเพื่อน หลงลืม อันมีสมุฏฐานเป็นเหตุสำคัญมาจาก “อวิชชา” [ความไม่รู้จริงด้วยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม = ไม่รู้ในธรรมทั้งปวง ได้แก่ ชั้น ๕-อายตนะ ๑๒-ธาตุ ๑๘-กุศลธรรม-อกุศลธรรม-อัพยากตธรรม-กามาวจรธรรม-รูปาวจรธรรม-อรูปาจรธรรม-โลกุตตรธรรม] ที่เรียกว่า “อสัมปชัญญะ” คือ ความไม่รู้แห่งอวิชชา ความหลงแห่งโมหะ และ อกุศลมูล คือ ไม่เกิด “สัมปชัญญะ” คือ “ญาณ” [ความรู้-ความหยั่งรู้] ให้พิจารณาทบทวนธรรมคู่ที่เป็นปฏิปักษ์กัน “สติ-มูฏฐัจจะ” กับ “สัมปชัญญะ-อสัมปชัญญะ” ดังนี้

(๑) มูฏฐัจจะ-อสัมปชัญญะ

(๑.๑) “มูฏฐัจจะ” หมายถึง ความระลึกรู้ไม่ได้ ความไม่ตามระลึกรู้ ความไม่หวนระลึกรู้ ความระลึกรู้ไม่ได้ อាកารที่ระลึกรู้ไม่ได้ ความไม่ทรงจำ ความเลื่อนลอย ความหลงลืม

(๑.๒) “อสัมปชัญญะ” หมายถึง ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา ความไม่กระทำให้ประจักษ์ ความทราบปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา โอบะคืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลัมคืออวิชชา อกุศลมูลคือโมหะ

(๒) สติ-สัมปชัญญะ

(๒.๑) “สติ” หมายถึง สติ: ความตามระลึกรู้ ความหวนระลึกรู้ สติ: กิริยาที่ระลึกรู้ ความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืม สติ สตินทรีย์ สติพละ สัมมาสติ

(๒.๒) “สัมปชัญญะ” หมายถึง ปัญญา: กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปลัก ปัญญา: ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม สัมมาทักขณิ

(๒.๓) “**สัมปชัญญะ ๔**” [Awareness] (ข้อ ๒ ในธรรมมีอุปการะมาก ๒ อีกข้อ ๑ คือ **สติ**) หมายถึง **ความรู้ตัวทั่วพร้อม-ความรู้ตระหนักรู้-ความรู้ชัดเข้าใจชัดซึ่งสิ่งที่นึกได้** มักมากคู่กับ “**สติ**” [Mindfulness หมายถึง **ความระลึกจำได้** โดยจำแนกออกเป็นคำไวพจน์ ดังนี้ (๑) **สติ: ความตามระลึก-ความหวนระลึก (๒) สติ: กิริยาที่ระลึก-ความทรงจำ-ความไม่เลือนลหาย-ความไม่ลืม (๓) สติ: สตินทรีย์-สติพละ-สัมมาสติ**] ได้แก่ (๑) “**สาตถกสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่ามีประโยชน์ หรือตระหนักว่าตรงตามจุดหมาย (๒) “**สัปปายสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่าเป็นสัปปายะ หรือตระหนักว่าเกื้อกูลเหมาะสม (๓) “**โคจรสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่าเป็นโคจร หรือตระหนักในแผนงานของตน และ (๔) “**อสมโหมสัมปชัญญะ**” คือ รู้ชัดว่าไม่หลง หรือตระหนักในตัวเอง ไม่หลงไหล ไม่สับสนพัวพันเพื่อน ส่วนคำว่า “**สติสัมปชัญญะ**” [Temperance] หมายถึง **ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ** นั่นคือ ฝึกตนให้เป็นคนรู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำ และไม่ควรถ้า ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท

ดังนั้น ในการพิจารณาธรรม [มนสิการกรรมฐาน] เพื่อให้เห็นธรรมทั้งปวงนั้น ไม่ใช่เรื่องง่ายสามัญสำหรับปุถุชนทั่วไป ถ้าไม่ตั้งใจศึกษาค้นคว้าวิจัยธรรม [ขัมมวิจัยะ] อย่างจริงจัง โดยเฉพาะ การเป็นบุคคลที่จะต้องปรารถนาความเพียร [วิริยารัมภะ-วิริยสังวร-วิริยบารมี] และมีความอดทน [ขันติสังวร-ขันติบารมี] สูงเป็นพิเศษเหนือธรรมดาในโลก มิฉะนั้น ก็ไม่สามารถบรรลุธรรมที่เหนือโลกวิสัยได้เช่นกัน เพื่อเฝ้าดูการวิวัฒนาการพัฒนาความก้าวหน้าอันพอกพูนด้วย “**ปัญญา**” [ปัญญาบารมี = จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง อันเนื่องด้วย **ยถาภูตญาณทัสสนะ** (สัจจบารมี = ปฏิบัติอันยิ่งในความจริงหรือสัจธรรม) คือ ปัญญาเห็นธรรมตามเป็นจริงแห่งกำหนดธรรมดา ที่เรียกว่า “**ปรมัตถสัจจะ**”] เพราะฉะนั้น การส่งเสริมตนเอง [อัตตสัมปทา] และความเมตตากรุณาแก่ผู้อื่นที่อยู่รอบข้างให้เกิด “**สติสัมปชัญญะ**” นั้น จึงเป็นเรื่องการสร้างกุศลผลบุญอันยิ่งเพื่อป้องกันไม่ให้เป็น “**สังคมอุตมปัญญาอ่อน**” หรือ “**สังคมคนบ้าเสียดสติ**” [เรียสูงแต่ลึนคิดเพราะตั้งความหวังไว้แต่เรื่องตอบสนองการพอกพูนกิเลสตัณหา ได้แก่ **กามตัณหา-ภวตัณหา-วิภวตัณหา** คือ อยากรวยทุกหนทาง ทั้งทางเสื่อมและทางเจริญ เพราะลึนคิดดีๆ ด้วยอวิชาและความประมาท นั้นเอง คนพวกนี้รักษาด้วยยาหม่องสมุนไพรไม่หายหรอก] ในการช่วยเหลือละให้คนรอบข้างมีความฉลาดด้วยใช้เหตุผลประกอบด้วยปัญญารอบรู้ เป็นเรื่องปัญญาทางบารมี เป็นการให้ “**อริยทรัพย์**” ซึ่งแตกต่างจากพวกคนโง่ใจของขวัญกัน เช่น ให้ไว้น้ำขวดละแสนบาท เพื่อให้มันตายเร็วๆ เร่งงานด่วนให้ท่านยมบาลเปล่าๆ และเกะกะศาลาวัดเปล่าๆ ฉะนั้น การสร้างทรัพยากรมนุษย์ของประเทศให้ “**สติสัมปชัญญะ**” จึงเป็นเรื่องสำคัญ เป็นวาระแห่งชาติ ซึ่งสถาบันทางสังคมทุกระดับ ต้องสร้างความศรัทธาในเรื่องปัญญารอบรู้อย่างมีสติและมีสัมปชัญญะให้ได้ คือ การพัฒนาให้ลึกซึ่งใน ๓ ด้าน ได้แก่ (๑) **พระพุทธศาสนา (๒) พุทธปรัชญา (๓) พุทธเทคโนโลยีเชิงวิทยาศาสตร์** [ความรู้คู่คุณธรรม ไม่ใช่ “**คุณทำ-มันไม่ทำ**” ต้องทำอย่างพร้อมเพรียงทั้งสังคม] นั้นหมายความว่า บ้านต้องเป็นบ้านจริงๆ [พ่อแม่คือพ่อแม่] วัดต้องเป็นวัดจริงๆ [พระคือพระ] โรงเรียนต้องเป็นโรงเรียนจริงๆ [ครูคือครู] สังคมไทยคือสังคมไทย ที่ต้องพึ่งพากันได้เป็นอย่างดีเดียวกัน ต่างฝ่ายต่างไม่

ละเมิดในธรรมซึ่งกันและกัน อย่าสวนทางกันหรือย้อนศร อันตรายถึงชีวิต คือ ชีวิตก็พัง วัตถุประสงค์ก็พัง โรงเรียนก็พัง สังคมก็พัง มีแต่โจรครองเมืองครองสังคม เพราะทุกคนขาดสติ ไม่มีปัญญาแห่งสัมปชัญญะอย่างแท้จริง คิดด้วยปัญญา ไม่ใช่ด้วยสันตินิยม ปัญญา กับ สันตินิยม มันอยู่คนละฟาก ไม่ใช่ฟากโน้น ที่เขาเจริญศิวิไลซ์กันหมดแล้ว พวกเรายังไม่ยืนที่ตลิ่งชันกันเลย ไม่ใช่ตลิ่งชันสุพรรณบุรีนะ ยังมโห่งกันอยู่ ไม่รอดแน่ เพราะไม่มีสติสัมปชัญญะ คิดอะไรก็ไม่ออก นึกอะไรก็ไม่ได้สักอย่าง เหมือนลิง โยนไม้ขีดไฟให้ ไม่รู้จะทำอะไร ก็จุดไฟเผาบ้านตัวเองเล่นเสียอย่างนั้น โดยบ้านใครไปด้วย ก็ช่วยไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อมาพิจารณาถึงการพัฒนาคนให้เกิดสติสัมปชัญญะด้วยการปฏิบัติธรรมนั้น เป็นเรื่องสำคัญที่บุคคลต้องสนใจอย่างแท้จริง ต้องทำอย่างมีระบบระเบียบ หรือที่เรียกว่า “หลักสูตร” [Curriculum] หรือจะเป็น “โครงการฝึกอบรม” [Training Program] ก็ไปเลย [ไม่ต้องถึงเชิงคาน] อย่าไปเห็นแก่เงินกันมากนัก เวลาตายลุงสัปเหร่อพยายามเอาเงินยัดปากผีแค่ ๑๒ เหรียญ มันยังยากเลย สงสารแก่หน่อย เวลาตายมันเอาอะไรที่หากันไวกินโลกนี้ เอาไปไม่ได้สักอย่างเลย มีเอาไปได้ด้วยอย่างเดียว “สติปัญญา-สติสัมปชัญญะ” ที่เรียกว่า “อริยทรัพย์” ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด พระอริยเจ้าในชาตินี้ [พระอนาคามี] ปรารถนาในรสพระนิพพาน ย่อมกลับมาจุติเกิดปฏิสนธิในพระพุทธศาสนาอีกในชาตินี้ พร้อมด้วยอริยทรัพย์ทั้ง ๘ ประการ พร้อมด้วยทศบารมี [สัญญาเก่าของท่านดีจริงๆ ไม่ใช่สัญญาณดาวเทียมซัดดี] ท่านย่อมไม่พกพร้อมความโง่แห่งอวิชชา มาด้วยอย่างแน่นอน ใจวางใจได้ ดังนี้

“อริยทรัพย์ ๘” หมายถึง *ทรัพย์อันประเสริฐ-ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ* ได้แก่

- (๑) “**ศรัทธา**” คือ ความเชื่อที่มีเหตุผล มั่นใจในหลักที่ถือและในการดีที่ทำ
- (๒) “**ศีล**” คือ การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ประพฤติถูกต้องดีงาม
- (๓) “**hiri**” คือ ความละอายใจต่อการทำความชั่ว
- (๔) “**โอตตปปะ**” คือ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว
- (๕) “**พหุสังจา**” คือ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
- (๖) “**จาคะ**” คือ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
- (๗) “**ปัญญา**” คือ ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

“บารมี ๑๐-ทศบารมี” หมายถึง สัมมาปฏิบัติหรืออุบายอันยิ่งยวด เพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ซึ่งแยกออกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) **บารมี**-ระดับสามัญ (๒) **อุปบารมี**-ระดับรอง และ (๓) **ปรมัตตบารมี**-ระดับสูงสุด ได้แก่

- (๑) “**ทาน**” คือ การให้ การเสียสละเพื่อช่วยเหลือมวลมนุษยสรรพสัตว์
- (๒) “**ศีล**” คือ ความประพฤติถูกต้องสุจริต
- (๓) “**เนกขัมมะ**” คือ ความปลีกออกจากกามได้ ไม่เห็นแก่การเสพบำเรอ การออกบวช
- (๔) “**ปัญญา**” คือ ความรอบรู้เข้าถึงความจริง รู้จักคิดพิจารณาแก้ไขปัญหาและดำเนินการจัดการต่างๆ ให้สำเร็จ
- (๕) “**วิริยะ**” คือ ความเพียรแกล้าวกล้าบากบั่นทำการ ไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่
- (๖) “**ขันติ**” คือ ความอดทน ควบคุมตนอยู่ได้ในธรรม ในเหตุผล และในแนวทางเพื่อจุดหมายอันชอบ ไม่ยอมมลูอำนาจกิเลส
- (๗) “**สังกะ**” คือ ความจริง-ซื่อสัตย์-จริงใจ-จริงจัง
- (๘) “**อธิษฐาน**” —ความตั้งใจมั่น ตั้งจุดหมายไว้ตั้งมั่นชัดเจนและมุ่งไปเด็ดเดี่ยวแน่วแน่
- (๙) “**เมตตา**” คือ ความรักความปรารถนาดี คิดเกื้อกูลหวังให้สรรพสัตว์อยู่ดีมีความสุข
- (๑๐) “**อุเบกขา**” คือ ความวางใจเป็นกลาง อยู่ในธรรม เรียบสงบสม่ำเสมอ ไม่เอนเอียง ไม่หวั่นไหวไปด้วยความยินดียินร้ายชอบชังหรือแรงเข้าชวนชั่วใดๆ

สำหรับเรื่องเช่นนี้ ไม่ใช่เรื่องที่จะมาพูดคุยกันเล่น [วิวัฒนาการศาสตร์-โลกายตะ คือ พูดกันเล่นสนุกๆ ว่าด้วยโลกและผู้ถึงที่สุดโลก ว่าใน พราหมณสูตร] แต่ประการใด ไม่ใช่เรื่องมางมงายหลงใหล คำว่า “**อนาคามี ๕**” หมายถึง ท่านผู้บรรลุอนาคามีผลแล้ว ผู้ไม่เวียนกลับมาอีก นั่นคือ ชาตินี้ต้องเป็นชาติสุดท้ายที่ต้องบรรลุพระอรหันต์ให้ได้ ถ้าเรื่องไม่จริงคงไม่มีบันทึกในพระไตรปิฎกอย่างแน่นอนอน ได้แก่

- (๑) “**อันตรปรินิพพาน**” คือ ผู้ปรินิพพานในระหว่าง นั่นคือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงถึง ก็ปรินิพพาน โดยกิเลสปรินิพพาน
- (๒) “**อุพหัจจปรินิพพาน**” คือ ผู้จวนจะถึงถึงปรินิพพาน นั่นคือ อายุพ้นถึงแล้ว จวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน
- (๓) “**อสังขารปรินิพพาน**” คือ ผู้ปรินิพพาน โดยไม่ต้องใช้แรงชักจูง นั่นคือ ปรินิพพานโดยง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรนัก
- (๔) “**สสังขารปรินิพพาน**” คือ ผู้ปรินิพพาน โดยใช้แรงชักจูงมากเป็นพิเศษ นั่นคือ ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก
- (๕) “**อุทซังโสโตกนิภูฏคามิ**” คือ ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่อกนิภูฏภพ นั่นคือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งก็ตาม จะเกิดเลื่อนต้อขึ้น ไปจนถึงอกนิภูฏภพแล้วจึงปรินิพพาน

อนึ่ง ผู้ที่ถือตนเป็นพุทธมามกะอย่างแท้จริงนั้น ต้องประกอบด้วยความศรัทธาปสาทะ คือ เลื่อมใสในพระรัตนตรัยด้วย “ความมีสติสัมปชัญญะ” อย่างแท้จริง คือ ประกอบด้วยเหตุผลและใช้ปัญญาได้อย่างถูกวิธี ไม่ใช่ความงมงาย ที่เรียกว่า “อวิชชา” มิฉะนั้น ก็สูญเปล่าที่จะปฏิบัติธรรมในพระศาสนา ก็เหมือนพวกคนบ้าเสียสติมาปฏิบัติธรรม มีแต่จะสร้างความเสื่อมศรัทธาให้ผู้ที่ต้องการรู้เข้าใจจริงๆ ในพระสัทธรรม ที่เรียกว่า “ศรัทธา-สัทธา” มี ๘ ประการ ดังนี้

- (๑) “กัมมสัทธา” คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ
- (๒) “วิปากสัทธา” คือ เชื่อผลของกรรม
- (๓) “กัมมัตถกตาสัทธา” คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัวเอง ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- (๔) “ตถาคตโพธิสัทธา” คือ เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต
- (๕) “รัตนัตถยสัทธา” คือ เชื่อพระรัตนตรัย [พระพุทธ-พระธรรม-พระสงฆ์]
- (๖) “อาคมณสัทธา” เชื่อมั่นใจการบำเพ็ญสังฆบารมีของพระโพธิสัตว์
- (๗) “อธิคมสัทธา” เชื่อมั่นการบรรลุมรรคเป็นประจักษ์ของพรอริยบุคคล
- (๘) “โถกัปปนสัทธา” เชื่อหนักแน่นสนิทแน่วที่เห็นจริงในการปฏิบัติธรรมที่ก้าวหน้า
- (๙) “ปสาทสัทธา” เชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยิน ได้ฟัง

ให้ผู้ปฏิบัติธรรมใช้ “สติปัญญา-สติสัมปชัญญะ” ไตร่ตรองพิจารณาอย่างลึกซึ้งในประเด็นนี้ เพื่อขจัดภัยทางศาสนาในปัญญาสมองของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ อย่างมีชีวิตอยู่ในพระสัทธรรมด้วยความระวางสงสัย [วิกิกิจจานิวรรณ์-วิกิกิจจานิวรรณ์-วิกิกิจจาสัญญะ] ให้พิจารณาในธรรมทั้งปวงว่ามีฐานะเป็นธรรมได้อย่างไร “ธรรมวัตถาน” [ธมฺมวัตถาน-ความกำหนดธรรม] (พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๒ - หน้าที่ 442 FILE 76) ดังนี้

[๗๕๓] “วิกิกิจจานิวรรณ์” เป็นไฉน

บุุคคลเคลื่อนแคลงสงสัยในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในส่วนอดีต ในส่วนอนาคต ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ในปฏิจาสมุปบาทธรรมที่ว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงเกิดขึ้น การเคลื่อนแคลง กิริยาที่เคลื่อนแคลง ความเคลื่อนแคลง ความคิดเห็นไปต่าง ๆ นานา ความตัดสินใจไม่ได้ ความเห็นเป็นสองแง่ ความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถจะถือเอาโดยส่วนเดียวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพราไป ความไม่สามารถจะหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ ความกระด้างแห่งจิต ความลังเลใจ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด นี้ เรียกว่า “วิกิกิจจานิวรรณ์” [วิกิกิจจาสัญญะ]

ฉะนั้น ความคิดส่ายไป ความคิดพร่าไป ความไม่สามารถจะห้อยลงถือเอาเป็นยุดิได้ ความกระด้างแห่งจิต ความลั้งเลใจ ธรรมทั้งหลายเหล่านี้ ทำให้บุคคลนั้นล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม แม้แต่จะเข้าตัวตนจิต วิญญาณของตน ก็ยอมทำได้ยาก [ท่านเสียดสีโดยวิปัสสนาหรือโดยวิปริตไปแล้ว ไม่รับกิจนิมนต์หรือคำเชิญ ให้ปฏิบัติธรรม] ความไม่มี “เอกัคคตาแห่งจิตตสมาธิ” [ธรรมสมาธิ ๕] ได้แก่ ปราโมทย์-ปีติ-ปีสัทธา-สุข-สมาธิ รวมทั้ง ฌาน ๔-รูปฌาน ๔: ปฐมฌาน-ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน หรืออย่างพื้นฐานง่ายๆ บรรดาธรรมอุปการะแก่สมาธิ ๘ ประการ ได้แก่ ได้แก่ (๑) เนกขัมมะ [เนกขัมม: ความไม่โลภ] (๒) อัพยาบาท [อโทสะ-ความไม่คิดร้ายพยาบาท] (๓) อวิหิงสา [อวิหิงสา: ความไม่พองพอง] (๔) อาโลกสัญญา [อาโลกสัญญา: สัญญาในโลกนิमित] (๕) ธรรมววัตถาน [ธรรมววัตถาน-ความกำหนดธรรม] (๖) ญาณ [ความหยั่งรู้อารมณ์ กับ ฌาน-ความสงบแห่งปีสัทธา] (๗) ปราโมทย์ [ปามุขฺข = ความปราโมทย์ กับ ปีติ] (๘) กุศลธรรมทั้งปวง ได้แก่ รูปฌาน ๔-อรูปฌาน ๔-โลกุตตรธรรม ๘] บุคคลผู้นั้นจึงยอมไม่มีความสมบูรณ์แห่ง “สติสัมปชัญญะ” เช่นเดียวกัน [ไม่ยอมหักห้ามความโง่เขลา มีภูมิเพื่ออย่างเต็มกำลังอย่างสมบูรณ์ใน “นิรวณูปกิเลส” ได้แก่ กามฉันทะ-พยาบาท-ถีนมัทธา-อุทธัจจ (กุกกัจจะ)-วิจิกิจฉา-อวิชา-อโรติ-อกุศลธรรมทั้งปวง หรือ “จิตตอุปกิเลส ๑๖” ได้แก่ อภิชฌาวิสมโลภะ-พยาบาท-โกธะ-อุปนาหะ [ผูกโกรธ]-มกฺกชะ [หลู่ความดีของผู้อื่น]-ปลาสะ [ตีเสมอ]-อิสสา-มัจฉริยะ-มายา-สาถะยยะ [ไอ้อวด]-ถัมภะ [หัวดี] อกุศล-สารัมภะ [แข่งดี]-มานะ[ถือตัว]-อติมานะ [คูหมิ่นเขา]-มทะ [มัวเมา]-ปมาทะ] เพราะไม่คิดไม่เจริญธรรมอย่างแท้จริง ที่เวลาอันมีค่าในชีวิตไปเปล่าๆ ในแต่ละวัน อย่างน้อยที่สุด ผู้ปฏิบัติธรรมต้องครองสติให้อยู่ที่ปัญญาให้กลับมาทันเวลา ด้วยการเจริญ “สติปัฏฐาน ๔” อย่างสม่ำเสมอในทุกขณะจิตก็ว่าได้ จะได้ยกระดับคุณภาพจิตให้สูงด้วยคุณธรรมอยู่ตลอดเวลา ก็อย่าลืมนิสิต ๑ ก็อย่าหลงทั้งสัมปชัญญะ ๑ และฝ่ายผู้บรรยายเอง ก็ไม่ขอรับฝากไว้ด้วย เพราะไม่มีเวลาจริงๆ สุดท้ายนี้ เมื่อผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งดีแล้ว ที่เหลือก็ให้ใช้เวลาในลงมือปฏิบัติ ให้รู้เห็นเป็นจริงตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นเอง.

